

ГЕНРЫХ ДАЛІДОВІЧ

н. у 1946

Проза Г. Далідовіча з'яўляецца характэрнай з'явай беларускай духоўнай культуры апошняй трэці XX — пачатку XXI ст. У гэты час літаратура заняла вядучае месца сярод іншых відаў культуры. Беларускамоўная форма нацыянальнага хранатопу ў XX ст. адкрыла шлях для развіцця нацыянальнай культур-філасофіі. Захаванне і, галоўнае, развіццё гуманістычных традыцый у сітуацыі крайняга рэлігійызму і нацыянальнага нігілізму з'яўляецца неабходнай умовай паўнацэннага духоўнага адраджэння нацыі. Менавіта на гэтым напрамку плённа раз-вортваецца творчасць Г. Далідовіча.

Генрых Вацлавіч Далідовіч нарадзіўся 1 чэрвеня 1946 г. на ху-тары Амшарок, недалёка ад вёскі Янковічы ў Стаўбцоўскім раёне. Адметнасць краю складае славутая Налібацкая пушча, у нетрах якой здаўна захоўваецца і дзейнічае самабытная культура слынных мястэчак і вёсак: Рубяжэвічы, Налібакі, Кляцішча, Дзераўная, Хатава, Шчорсы. Пасля заканчэння Дзераўнянскай сярэдняй школы ў 1963 г. Г. Далідовіч вучыўся на філалагічным факультэце Белдзяржуніверсітэта, які закончыў у 1968 г. У 1968—1973 гг. пра-цаваў у Шабынькаўскай васьмігадовай школе Барысаўскага раёна. У 1968—1970 гг. служыў ў Савецкай Арміі. Працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя». З 1979 па 1991 г. быў намеснікам галоўнага рэдактара, 1991—2002 — галоўным рэдактарам часопіса «Мала-досць». З 2003 г. працуе намеснікам галоўнага рэдактара «Края-знаўчай газеты». Узнагароджаны медалямі. Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя І. Мележа за раман «Гаспадар-камень» (1988).

Творчы шлях Г. Далідовіча пачаўся ў 1966 г., калі ў стаўбцоў-скай раённай газеце «Прамень» было апублікавана яго першае апавяданне. Першая кніга прозы «Дажды над вёскай» выйшла ў 1974 г. У гэтым жа годзе ў «Малодосці» (№ 1, 2) была надрука-вана аповесць пра настаўнікаў «Усё яшчэ наперадзе». У 1979 г. выйшла кніга прозы «Маладая гады». Працягам настаўніцкай тэмы сталі аповесці «Міланькі» (1977), «Завуч» (1980), «Дырэктар» (1983). Аповесць «На новы парог» (1980) прысвечана праблеме

«неперспектыўных» вёсак. Кнігі прозы «Станаўленне» (1985) і «Міг маладосці» (1987) былі своеасаблівым падвядзеннем вынікаў псіхалагічнага аналізу духоўнага станаўлення і духоўнага крызісу сучасніка.

Маленькія аповесці «Юля» (1974), «На новы парог», «Жывы покліч» (1984) вылучаюцца напружаным пошукам рашэння, якое павінна прынесці людзям паразуменне і адкрыць дарогу да шчасця. У жанры гістарычнага рамана праблема шчасця індывіда вырашаецца на фоне вялікіх падзей у гісторыі беларускага народа. Раманы, як і апавяданні, цесна звязаны паміж сабой праблематычна. Своеасаблівы трыпціх утвараюць «Гаспадар-камень» (1984), «Пабуджаныя» (1987), «Свой дом» (1989). Раман «Заходнікі» (1992) на фоне вялікіх людскіх плыняў адлюстроўвае спецыфічныя рысы і драму гаспадарскай ментальнасці прымусова калектывізаваных беларусаў.

Раман «Кліч роднага звону» (1998) апавядае пра дзяржаўную мудрасць продкаў, якія насуперак імперскім амбіцыям уладароў Лівонскага ордэна, татара-мангольскай Арды і Галіцка-Валынскага княства, стварылі ў XIII ст. беларускую цэнтралізаваную дзяржаву — Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. Так быў пераадолены высокі парог на гістарычным шляху ад дзяржаў-княстваў і дзяржаў-земель да цэнтралізаванай баярскай (пазней — шляхецкай) дзяржавы-рэспублікі.

У 2007 г. пісьменнік выдаў эсэ («апавяданне-імправізацыю») «Сярод лесу, сярод поля», у якім пацвердзіў і акрэсліў ключавыя моманты аўтарскай эстэтыкі слова.

Наступныя два раманы «Заняволены Дом» і «Рурыкі і Рагвалодавічы», праблематычна звязаныя з яго ранейшымі эпічнымі творамі.

Генрых Далідовіч ніколі не прэтэндаваў на незвычайныя навацыі ў творчасці. Наадварот, ён заўсёды падкрэсліваў сваю далучанасць да традыцыі сацыяльна-псіхалагічнага аналізу ў беларускай прозе, бо змалку ў родным слове адчуў глыбінны сэнс такой каштоўнасці, як жыццё ў згодзе са стваральнай сілай прыроды. Сфармуляваныя адраджэнцамі ўніверсальныя беларускай культуры: «зямля — усяму аснова» (Я. Колас), «радасць існавання» (К. Чорны) — сталі аксіялагічнымі арыентацыйнымі ў яго творчай працы. Г. Далідовіч не пабаяўся прыдуманых папрокаў у шкалярскім перайманні, калі публічна абвясціў сваю праграмную формулу «ўсё яшчэ наперадзе», якая пераклікаецца з гісторыка-філасофскай канцэпцыяй і структурным прынцыпам прозы І. Мележа «не ўсё яшчэ скончана». І. Мележ быў арыентаваны на ўзгадаванне духоўнага рэсурсу нацыі пасля культарскага

спустошання культурнай нівы. У публіцыстычных артыкулах 1975—1982 гг. Г. Далідовіч падкрэсліваў першачарговае значэнне для Беларускай нацыі айчыннай традыцыі. Менавіта яна гарантуе паўнацэнны ўдзел у дыялогу культур свету¹.

Не менш важнае значэнне надаецца адказнасці творцаў за развіццё нацыянальнай традыцыі. «Шанаваць і ўзбагачаць традыцыі», — менавіта так сфармуляваў творчую задачу Г. Далідовіч — перш за ўсё для сябе — у аднайменным артыкуле ў 1982 г.²

Дыскусіі на тэмы традыцыі і наватарства, майстэрства, стылю ў беларускай крытыцы вяліся ў другой палове ХХ ст. даволі часта з пераменным поспехам. Г. Далідовіч ніколі не ішоў за зменлівай модай і не сумняваўся ў жыццёвасці такіх здабыткаў мастацкай і тэарэтычнай думкі, як народнасць, сацыяльная дзейнасць, інтэлектуальная змястоўнасць мастацкага слова. У яго творах акцэнт пераносіцца на ўзбагачэнне ўстойлівых сэнсаў нацыянальнага хранатопу новымі значэннямі. У гэтым прэзаік ужо ў самым пачатку свайго творчага шляху бачыў чалавечы і грамадзянскі абавязак «пасляваеннікаў» — абавязак сцверджання волі Беларускага нацыянальнага «Я» да паўнацэннага жыцця. Творчай рэалізацыяй гэтай праграмы стаў яго арыгінальны мастацкі канцэпт *покліч жыцця*, які з'яўляецца заадно маральным імператывам і водгуллем суровай праўды з «вогненнай вёскі» і «ваўчынай ямы» — сімвалаў беларускага *спусташэння*, карціны быцця-смерці ў ХХ ст., мужа ўзноўленай у творах М. Гарэцкага, М. Зарэцкага, К. Чорнага, Я. Брыля, І. Мележа, В. Быкава, В. Адамчыка, І. Пташнікава, В. Казько, В. Якавенкі.

Г. Далідовіч пачынаў свой творчы шлях з пачуццём упэўненасці ў тым, што яго індывідуальны творчы патэнцыял можа і павінен быць рэалізаваным у рэчышчы нацыянальнай гуманістычнай традыцыі. У першым яго зборніку «Даждзы над вёскай» змешчаны апавяданні праграмнага характару «Ліст да Олі» і «Сустрэча». Па сваіх эстэтыка-літаратурных функцыях да іх прымыкае апавяданне-дыскусія «Золкая раса» (1977), у якім паказана разбуральная пагроза дэнацыяналізацыі для творчай асобы. Г. Далідовіч разгортвае характэрны для І. Мележа і В. Быкава матыў памылковага выбару лёсавызначальнага рашэння. Паспяховы жывапісец Мішук, працуючы ў жанры «трактарнай оды», афіцыйна лічыўся за ўзорнага мастака сучаснасці. У хуткім часе, аднак, грамадскасць, а крыху пазней і сам творца пачынаюць разумець, што залежнасць ад афіцыйнага вядзе Мішука ў тупік: у яго карцінах «душы няма». Пераадольваючы пачуццё зайздрасці да калегі,

¹ «3 акна Цімкавіч на свет вялікі» // Маладосць. 1975. № 7.

² «Шанаваць і ўзбагачаць традыцыі» // Звязда. 1982. 11 сак.

Мішук вяртае сабе здольнасць выправіць жыццёвую памылку і зразумець, што вытокі свабоды і творчай сілы былога аднакурсніка — у яго імманентнай вернасці самому сабе, таму светаўспрымання, якое з маленства фарміравалася ў атмасферы роднасці ў зносінах з вяскоўцамі, з навакольным светам: «Вось Здзіслаў маўчыць, пазіраючы на гэтыя дрэвы, агонь, але ўсё запамінае. І гэтая ноч, гэтае відовішча ўсплыве ў яго памяці некалі пазней, можа і ў дні тугі, тугі па лесе, вогнішчы, печанай бульбе і смажаным на ражончыку сале — і тады ён намалюе вельмі добра. Ён такі — гэты Здзіслаў»³.

Мішук зразумеў, што ўзгадаванае змалку пачуццё адзінства з родным краем, сваім народам, культурай і мовай абуджае і павялічвае рэсурсы творчай энергіі асобы. Прыроджаная, арганічная нацыянальна-патрыятычная арыентацыя Г. Далідовіча своечасова абудзіла ў падсвядомасці будучага празаіка — «дзікуна» і «сына Яе Вялікасці Налібацкай Пушчы» — адмысловую, як і ў Сымона-музыкі, чуйнасць да поклічу касмічнай сілы тварэння: «Цяжка сказаць, калі Генік пачаў пазнаваць, усведамляць свой той, на думку і старэйшых, звычайны, адлучаны ад свету і сумнаваты, а пазней бласлаўлены ім жа хутар. Спачатку ён толькі бачыў і чуў, як усё ўспрымае кожная жывая істота, убіраў у сябе, як тая зямля ўбірае начную цёмнасць, расістасць, сусвітанак, сонечнае святло, вецер, дождж, снег, каб жыць і пладаносіць альбо, наадварот, пуставаць. Затым неяк нечакана, а на самай справе — непазбежна незвычайна свядомае адкрыццё: у адзін зімова-вясенні час вільгатнее вецер, выпадаюць туманныя ночы, настае адліга — цёпла дзень-другі, сселя снег ідзе на звод — спачатку слёзіцца, на прыгрэўку знікае, сцякае пад старую снежную коўдру, вадзіца збіраецца і точыць сабе ручайнку. Чаму і як — гэта яе адзін сакрэт! І гэтага не спасцігнуць нікому і ніколі... І не толькі ў снежным свеце, але і ў іншым — па сваіх законах у лясных, пясчаных, спякотных мясцінах...»⁴

Адчуванне законаў абуджэння і станаўлення не з'яўляецца прыроджаным інстынктам — яно хутчэй плён супрацоўніцтва асобы з прыродай, з універсумам, які ў фальклоры, у творах Я. Купалы, М. Гарэцкага, М. Багдановіча, К. Чорнага існуе як імманентны сваёй уласнай сіле тварэння. Паразументне і супрацоўніцтва з гэтай сілай ёсць здабытак культуры каляндарна-земляробчага тыпу — здольнасць перажывання радасці «ад таго,

³ Далідовіч Г. Маладыя гады: аповяданні, аповесць. Мінск, 1979. С. 190.

⁴ Далідовіч Г. Сярод лесу, сярод поля: аповяданне-імправізацыя, лісткі запісных кніжак. Мінск, 2007. С. 6—7.

што ты жывеш, сядзіш зроднена (выдзелена мной. — А. Р.) найперш з зямлёй...»

У еўрапейскай духоўнай культуры канцэпт *зроднасць* — альтэрнатыву імперскай чужасці — упершыню ўвёў ва ўжытак украінскі мысліцель эпохі Асветы Рыгор Скаварада. Кірунак жа на працяг канцэптуалізацыі ў рэчышчы фальклорнага экзістэнцыялізму быў вызначаны Ф. Скарынам, які асэнсаванне анталагічнага вопыту старажытных цывілізацый і індывідуалістычнага еўрапейскага Рэнэсансу аформіў як альтэрнатыву радыкальна індывідуалістычнаму макіявелізму — на аснове «паспалітага добрага». Я. Колас стварыў напоўнены новай семантыкай фрэйм «родны кут» і такім чынам абагульніў вопыт супрацьстаяння «духу непрыгоннага» (Я. Купала) казармавай сістэме адпрэчання і падаўлення. У духоўным змесце прозы Г. Далідовіча выразна чуецца водгулле семантыкі коласаўскай канцэпцыі існавання — жыцця суб'екта ў роднасці з навакольным і адначасова працягненым, бязмежным светам. Першым жа, спадчынна і на ўзроўні эмацыянальнага ўспрымання, далучэннем Г. Далідовіча да вопыту фальклорнага экзістэнцыялізму было засваенне духоўнага вопыту шалапісьменнай сялянкі — маці пражайка. Гэта ад яе ў маленстве ён пачуў, што на прадвесні — «ой, якое маладое неба», што жаваранак, вярнуўшыся з выраю, «абспеўвае поле», што не абспяваную жаўранкам зямлю нельга чапаць, бо «яна пры родах». У фальклорнай філасофіі існавання (жыцця) пунктам адліку каштоўнасцей з'яўляецца паразуменне з усеагульнай Маці-Багіняй-Прыродай.

Эстэтыка слова ў прозе Г. Далідовіча фарміруецца як з'ява аднаўлення на аснове монафізіцтва духоўнай павязі чалавека з тэльнымі сіламі тварэння («жыццябудаўніцтва», — пісаў К. Чорны ў пачатку 1930-х гадоў). Далучэнне да «сусветных сіл» (Гегель) жыццяўляецца праз уладкаванне роднай «тутасці», праз арганізацыю ўзаемадзеяння каштоўнаснай тоеснасці мікраманады «родны кут» і макраманады «свет бязмежны, мой дом». Суб'ект жыццятворчасці — гэта часцей за ўсё пачынальнік новага жыцця, чалавечае адзінства «Яна — Я», якое ёсць у цэнтры патэнцыяльна жыццятворнай сферы, сярод лесу, сярод поля, сярод папялішчаў, сярод вайны і... сярод ворагаў беларушчыны.

На сучасным этапе пісьменніцкая ўвага Г. Далідовіча засяроджана на праблеме пераадолення і напаўнення сэнсам пустаты, ці то пустотнасці, што ў індукцыі азначана лексемай з характэрным шумавым афармленнем — шунья. Творчыя намаганні пражайка скіраваны на фарміраванне ў грамадстве патрэбы ў пераадоленні бездухоўнасці і абыякавасці ў адносінах да лёсу нацыі.

Чалавецтва падышло да рубяжа лёсавызначальнага рашэння ў сітуацыі выбару: «жыць і пладаносіць альбо наадварот, пустваць». Эстэтыка слова ў прозе Г. Далідовіча — гэта эстэтыка першапачатковай стадыі існавання, жывой вадзіцы пад снежнай коўдрай. Семантычная дынаміка вясновай сімволікі вядзе да сюжэтных рашэнняў, у якіх актуалізуюцца ўстойлівыя, вербальна аформленыя сэнсы адшуканых сітуацыйных мадэляў і псіхічных комплексаў, азначаных лексемамі Іоў-сітуацыя, Фаўст-сітуацыя, «бацькі і дзеці», «яна і я», «вялікі злодзей», «кветка пажоўклая», «ажандараная радзіма», «чырвоныя ляды», «зверыяда», «свой дом». Увесь вопыт тварэння сферы сэнсаў Г. Далідовіч ацэньвае на аснове крытэрыяў, якія закладзены ў імманентным плане яго ўласнага канцэпту «покліч жыцця». Імкненне да дакладнай ацэнкі стваральнага патэнцыялу нацыі падштурхоўвала пісьменніка да дзейснай словатворчасці, адлюстравання нюансаў перажывання і пазнання, пераадолення шаблонаў і падсумавання сэнсаў чалавечага існавання. На рубяжы творчай сталасці праявілі звартаецца да вопыту маладнякоўцаў, адкінуўшы іх «бурапенную» шуню — шумавую імітацыю сацыяльнай актыўнасці: «ахаладнелы і агаладалы за зіму чмель»; «не кожны мог музыканіць» — клеплючы касу; не кожны з маленства ўмее «кемна слухаць». Зямля ў сваім часе павінна «азімнівацца». Певень у пэўным кантэксце атрымлівае тытул «курынага цара». «Кроўнае слова» праявіла зрывае маску з «князькаватых» псеўдалідараў («курашчупаў») і з псеўданаватараў, якія «шашоляць і нашу мову <...> і нашу душу».

Роднае з маленства слова дае сілу, каб пераадолець «пачуццё асірацеласці», стварае карціну паліхромнай настраёвасці ў пейзажных вобразах Бацькаўшчыны. Пасля заходу сонца на небе доўга пануе «чырванец»; летні дожджык — гэта «цёплы пырскуль ці ўліўны грыбасей». Фарбы восені ствараюць прастору «самотнай пажайцеласці» — аксюмароннае пачуццё радасці існавання менавіта тут, дзе ты нарадзіўся. Неазначанай тутэйшасці Г. Далідовіч супрацьпаставіў самаўсведамленне тутасці. Неалагізмы і фразеалагізмы пісьменніка не пратэндуюць на ролю слоўнікавага фонду — яны выконваюць ролю аказіяналізмаў і дакладна перадаюць і замацоўваюць адчуванне каштоўнасці непаўторнага ўспрымання і перажывання моманту, далучэння асобы да вялікага быцця макрамананды ў канкрэтным пункце яе паверхні. Дэнацыяналізацыя знішчае гэтую першапачатковую духоўную аснову роднасці і людскасці.

Памяць і жывая пульсацыя нацыянальнай традыцыі адчуваецца не толькі ў псіхалагізме, але і ў пейзажных замалёўках ранніх твораў Г. Далідовіча: «Жнівеньскаю парою было высокае

сіняе неба, яркае сонца, і, здавалася, яшчэ далёка да пякучых сіверных вятроў, нізкіх цяжкіх хмар і зацяжнага халоднага дажджу. Трымалася летняе цяпло, хоць парыжэла ўжо сена ў стагах, запахла ржышчам, свежаю раллёю зямля, а зеляніна страціла сваю майскую пяшчоту, жаўцела, злятала паволі долу»⁵.

У гэтай пейзажнай прэлюдыі да фавулы апавядання «Ліст да Олі» выразна адчуваюцца рытмы і інтанацыя ранняй прозы К. Чорнага — быцця мікрасвету ў макрасвеце. У Г. Далідовіча — гэта быццё на зямлі пад «чуйным небам». Яго пейзаж традыцыйна пашырае прастору духоўнага жыццядзеяння чалавека, але ў гэтай шырыні акрэсліваецца паласа часу і прасторы, на якой разгортваецца лёсавызначальная дынаміка чалавечых рашэнняў.

Моду на механічную аплікацыю («інтэртэкст») Г. Далідовіч нават як бы і не заўважае. Яго цікавіць не «знікненне аўтара» («мяне няма»), а самарух суб'екта, нават калі той усяго толькі падлетак і назірае за вяселлем, стоячы з аднагодкамі «за стаяком». З пэўнай доляй умоўнасці можна сказаць, што галоўным героем прозы Г. Далідовіча з'яўляецца юнацтва, якое ўглядаецца з турбаннай сучаснасці ў сапраўдную будучыню, з восені ці зімы — у вясну. У атмасферы аналітычнай плыні бытавы факт стаў *нарогам*, на якім гаспадарскі канон беларускай культуры сутыкнуўся з модай на нахрапісты цынізм: «Павыходзіўшы з аўтобуса, сябры Рамана цмокалі: «Славное местечко. Ешчэ бы жинку с хорошей тёшей, домик, денжат!» І смяяліся. Ціснулі да болю маю руку: «Здароў, здароў, стары!», траслі бацькаву: «Привет, хозяин!» Модна апранутыя, гарадскія госці «не саромеліся» «і адразу паселі за стол, пілі, елі, без супынку хвалілі катлеты, галубцы, піва»⁶. Пад гэтым напорам «нашы, янкавінскія і з Налібак», «быццам адчувалі сябе лішнімі на гэтым вяселлі». Праўда, так было толькі спачатку.

Аднак патэрны антыкультуры ўсё ж небяспечныя. Перад цынیزмам Рамана, які недзе давучваўся, прыйшоўшы з войска, не змаглі ўстаяць Янак, Оля і Пецька. Г. Далідовіча цікавіць не ідэальны ці ўзорны герой, а здольнасць звычайнага чалавека, г. зн. народа, выправіць зробленыя памылкі выбару. Ліст, у якім першакласнік Пецька збіраецца Олі і Янаку расказаць «усё-ўсё» — гэта сродак духоўнага ачышчэння і аздараўлення, інстынктыўны парыв маладога пакалення ў ачышчаны ад бруду чалавечы свет.

Аздараўленчая місія літаратуры была ўсвядомлена Г. Далідовічам на самым пачатку творчага шляху. У апавяданні «Сустрэча»

⁵ Далідовіч Г. Дажды над вёскай: апавяданні. Мінск, 1974. С. 39.

⁶ Там жа. С. 40.

пісьменнік у белетрызаванай форме перадаў сэнс гутаркі Я. Купалы і Я. Коласа ў час іх сустрэчы ў 1912 г. у Смольні: памагчы свайму народу «абудзіцца».

У якасці прыкладу бяруцца самыя блізкія суседзі — літоўцы і ўкраінцы. Вядомы факт з жыцця Купалы і Коласа актуалізуецца сцэнай іх сустрэчы з «тожапатрыётам» — настаўнікам і па сумяшчальніцтве даносчыкам Каплёнкам.

У літаратуры покліч жыцця ва ўмовах татальнага спусташэння і страты волі да паўнацэннага жыцця сам па сабе з'яўляецца з'явай. Г. Далідовіч у пачатку творчага шляху імкнецца выявіць жыццятворны імпульс ва ўсіх сферах даступнага яму вопыту. Поле сацыяльнай актыўнасці яго персанажаў, як і прататыпаў, даволі вузкае — у межах дазволенага бюракратычнай сістэмай. Адносна больш свабодным у сваёй практычнай культуратворчай дзейнасці з'яўляецца настаўнік у яго зносінах з вучнямі. Гэтым тлумачыцца настойлівая ўвага пісьменніка да духоўнага свету настаўніцтва — інтэлігенцкай праслойкі, якая заклікана ўвасобіць у жыццё духоўныя ідэалы нацыі.

У беларускай літаратуры XX ст. асоба вясковага настаўніка традыцыйна атаясамлівалася з абліччам культурнага героя — сейбіта на ніве духу. Афіцыйная ідэалогія зьяла сацыяльны статус асветніка да ўзроўню агітатара. У трыпціху «Настаўнікі» Г. Далідовіч адлюстроўвае вынік гэтых змен у савецкім соцыуме. Бытавая незабяспечанасць і неўладкаванасць ставіць настаўніка ў становішча абразлівай залежнасці ад нораваў тутэйшага князькаватага самадура («Чуйнае неба»). Афіцыйная ўраўнілаўка і дзяржаўная незапатрабаванасць у інтэлігентных і творчых дзеячах разбэшчвае вучняў, дэмаралізуе і настаўнікаў. Настаўнікі ж, выхаваныя ў духу коласаўскай асветніцкай традыцыі, свядома адмяжоўваюцца ад тых, чые намаганні засяроджаны выключна на пытаннях лабрабыту, «дзе ўсё прыводзіцца к карыту». Восеньскі вобраз дажджоў над вёскай — «неба нізкае, шэрае, сыпалася дробнаю імжою» — гэта эмблема шэрага, духоўна няўтульнага жыцця вёскі і вясковай школы ў другой палове XX ст. Выхадцы з горада ў пераважнай большасці жывуць надзеяй вяртання да асфальтавай ілюзіі: футбол, кавярня, тэатр. У вёсцы яны, маладыя, адразу трапляюць у сваю «восень», адчуваюць сябе лішнімі («Ада»). Інакш трымаюцца выхадцы з вёскі. Мікалая («Чуйнае неба») не выбівае з каляіны ні хамства брыгадзіра, у якога трэба прасіць каня, ні раздражнёнасць жонкі, ні абыякавасць вучняў і бацькоў у адносінах да вучобы. Яго аптымізм не выпадковы: пакуль у вёсцы існуюць людзі даўнейшага гарту, выхаваныя на гаспадарскай парадыгме, — існуе і справядлівая грамадская думка.

Яна не мае нічога агульнага з афіцыйнымі дырэктывамі і рашэннямі сходаў, але менавіта яны — конюхі, даяркі і «паляводы» — фарміруюць у вёсцы маральна-этычную атмасферу. Чулы да вясковага «хору» настаўнік адчувае заўсёды не толькі маральную, але і фізічную падтрымку вяскоўцаў. Малады завуч васьмігодкі Мікалай Логвін («Даждзы над вёскай») па дарозе ў школу перажывае няўлоўныя для старонняга чалавека пульсы засыпанага «дробнаю імжою» вясковага быцця: «вакол стаяла ранішня мяккая, свежая ціш, толькі далёка, за поштаю глуха зарыпеў, як просячы спакою, стары калодзежны журавель, дзынкнула аб вочап вядро, і чуваць было, як лілася ў яго вада»⁷. Логвін добра арыентуецца ў чалавечай сітуацыі, дзейнічае без хістанняў, але арсенал яго сродкаў не выходзіць за межы афіцыйнай наменклатуры. Ён па абавязку «сароміць»: на бацькоўскім сходзе — Насцю, што не глядзіць сваіх дзяцей, у кабінцеце — Элу Іванаўну, што прыйшла на ўрок без плана. Письменнік як бы не заўважае, што правільныя заўвагі маладога завуча не выходзяць за межы яго службовых абавязкаў. «Настаўніцкі» трыпціх заканчваецца апавяданнем пра восень настаўніка-пенсіянера Ігната Карлавіча — шчырага сейбіта «разумнага, добрага, вечнага» на працягу сарака гадоў настаўніцкай працы. На юбілейным вечары ён звярнуўся да гасцей з заклікам захаваць у душы «гэту любоў да работы, без якой не было б вясны ў жыцці і вясновай радасці»⁸.

У заключнай частцы трыпціха аўтарская пазіцыя становіцца выразнай і акрэсленай, яна цалкам супадае з пазіцыяй героя: «Сам ён, здавалася пражыў не так, сумней, завельмі ўжо правільна, цвяроза, блытаўся ўвесь час у нейкім зачараваным коле, пасяком дробязным, нікчэмным»⁹. Так Ігнат Карлавіч на схіле веку ачысціў свой духоўны свет ад «казённай трухляціны», ад якой Лабановіч у трылогіі Я. Коласа «На ростанях» вызваляўся ў самым пачатку педагагічнай дзейнасці.

Сямідзесяцігадовы Сямён з аднайменнага апавядання, які ў маленстве страціў вока, а ў гады вайны — жонку і дзяцей, прыйшоў на дапамогу настаўніцы, у якой не было з кім пакінуць дома дзіця. Сямён успомніў крэда сваёй Марусі — настаўніцы, растралянай сваім жа чалавекам у час акупацыі: «Мая Маруся гаварыла, што дабрата ніколі не зводзіцца»¹⁰. Тут міжволі на памяць прыходзіць шэкспіраўскае: «Што ім да Гекубы?» Што яму, сямідзесяцігадоваму вясковаму бабылю, аднавокаму Сямёну, пасля

⁷ Далідовіч Г. Даждзы над вёскай: апавяданні. С. 3.

⁸ Там жа. С. 35.

⁹ Там жа. С. 31—32.

¹⁰ Там жа. С. 156.

таго, як страціў сям'ю, сам сцёк крывёй, — што яму да таго, што настаўніцы няма на каго пакінуць малое дзіця? У Сямёна на падобныя пытанні адказ знаходзіцца сам сабой: «Нядобра ж выходзіць... Чалавек прыехаў вучыць нашых дзяцей, а мы...»¹¹

Г. Далідовіч добра разумее феномен беларускай традыцыйнай маральнасці і традыцыі беларускай мастацкай фенаменалогіі: тут сосны «струменяць» — з'ява эманцыі — у Сусвет «духмяны пах смалы» (Я. Колас) і мудрасць, а людзі — дабрыню.

У ранняй прозе Г. Далідовіча вызначаны, бадай, усе важнейшыя матывы на будучыню: душэўная шчодрасць людзей вялікага сэрца, памылкі выбару, бездапаможнасць чалавека перад ваяўнічым і жорсткім цынзізмам. На першы погляд можа паказацца, што аўтарскія імпрэсіі існуюць самі па сабе, без усялякіх сувязяў з навакольным светам. На справе ж іх паэтыка адлюстроўвае рух быцця ў адпаведнасці з яго спрадвечнымі законамі. У аснове гэтага руху ляжыць не выпадак, а сустрэча. Часцей за ўсё паўтараецца матыў восені як магчымасці новай сустрэчы з жыццём пасля зімовага сну. Аўтар адчувае восенскі матыў у жыцці беларускага народа. Аповесць «На новы парог» стала лірыка-філасофскім падсумаваннем заключнага этапу жыцця не толькі «неперспектыўнай» вёскі Бабчын Скон, але і ўсяго беларускага фундаменталізму. Аўтар стварыў галерэю партрэтаў, і кожны з персанажаў выношвае сваё разуменне сэнсу і каштоўнасці жыцця. Аўтарскія сімпатыі выдаюцца тым, хто дбае пра сям'ю, будзе дом. Як і ў іншых творах («Лясяня», «Губаты»), тут напружана гучыць матыў адзінства чалавека з яго «меншымі братамі» — паразумення на аснове адчування каштоўнасці жыцця і «роднага кута». Пісьменнік шукае варыянты і магчымасці пераадолення памылак, выйсця з тупіковых сітуацый, але не спяшаецца даваць гатовыя рэцэпты. Пабудаваны Гаптаром для сына і нявесткі новы дом застаўся пустым. Працаўнік і гаспадар па натуры, Гаптар адыходзіць у вечнасць, а сямейнае жыццё яго сына і нявесткі дало вялікую трэшчыну. Занадта звычайным і чэрствым для Антаніны быў яе муж. Аднак і яе прага інтэнсіўнага духоўнага ўзаемадзеяння таксама не забяспечана належным узроўнем культуры. Ляснік Тамаш, звязаны вялікім пачуццём з удавой Гэлькай, наадварот, глыбока адчувае пакутнае становішча сваёй жонкі і мужна пераносіць свой уласны боль.

Сіла замілавання жыццём, чысціня смутку, ціхай радасці, глыбіня анталагічнага зместу яднаюць аповесць «На новы парог» з такімі шэдэўрамі, як «Сокі зямлі» К. Гамсуна, «Зямля» К. Чор-

¹¹ Далідовіч Г. Дажды над вёскай: апавяданні. С. 155.

нага. Пры ўсім гэтым твор прасякнуты трывожным пытаннем у падтэксце: Беларусь, гаспадарская, сялянская, партызанская, жыгасная, савецкая, — адыходзіць. Дык хто сёння скажа, які дом патрэбен новай Беларусі? Што можа прапанаваць свайму народу сучасная інтэлігенцыя? На пошукі адказу на гэтыя пытанні накіроўвае грамадскую думку школьная тэматыка ў ранняй прозе Г. Далідовіча. Мастацкая логіка яго твораў выходзіць на ідэю дзяржавы-дома, у свой час сфармуляваную такімі мысліцелямі, як Ж. Бадэн, Ф. Скарына, Л. Сапега, А. Залускі, А. Аліжароўскі. Пакуль што бачыцца пагроза збудаваць дом, у якім не будзе нікога з блізкіх і родных.

Беларуская восень у творах Г. Далідовіча як бы цяжарная вясной, як зямля зернем: вясной абавязкова адбудзецца новая сустрэча з жыццём. Лічба «два» складае адметнасць дыскрэтнага мыслення празаіка. Яно сёння выцясняе абясіўную (навязлівую) нарацыю. Нельга сказаць, што Г. Далідовічу ўдалося канчаткова пазбавіцца «цягамоціны»: сацыяльная рэчаіснасць праз меру інертная, істэрычна працяглая. Аднак магчыма і немінучасць другой сустрэчы, з вясной, ёсць лагічная заканамернасць мастацкай структуры і той рэальнасці, якую яна сімвалізуе. Часцей за ўсё праснажы ў творах Г. Далідовіча рэальны людзі, у якіх «семнашата вясна», як правіла, змарнавана. Сказанае зусім не азначае, што пісьменнік фатальна трымаецца прынцыпу «ўсё да найлепшага ў гэтым найлепшым свеце». У трагедыйным каноне разгортваецца фабула апавяданняў «Страта», «Новы свет», у трыпціху «Тры жанчыны» («Іста», «Клава», «Аглая»). Некаторыя любоўныя сюжэты заканчваюцца на стадыі «плакаць брыдка, а смяцца грэх» («Адлюблю за ўсю маладосць», «Знайсці — страціць»). Г. Далідовіч шукае не магічны сродак ад усіх хвароб — шукае аптымальны варыянт беларускага быцця, чалавечых паводзін, імкнецца надаць магічную сілу мастацкаму слову, выклікаць «цяпло на першацвет». Зразумела, літаратурнай магіі непадуладны сілы прыроды, але мастацкае слова можа мабілізаваць рэсурсы духу сілай сутэстыі, калі ім умела валодаюць, і перш за ўсё — пісьменнікі і педагогі. Г. Далідовіч спыняецца на першапачатковай стадыі самаруху, з якой пачынаецца чалавечы шлях. Кожны чалавек некалі нарадзіўся і мае шанец у жыцці на *сустрэчу*, прысутнічаць пры нараджэнні з'явы ці жывой істоты, кволай і бездапаможнай. Г. Далідовіча найперш цікавіць сакральны сэнс сустрэчы — карнавальныя моманты жыцця: нараджэнне дзіцяці, вяселле, смерць, выхад на пенсію, развітанне з жыццём, пачатак інтымных адносін. Сутнасць чалавека раскрываецца, зыходзячы з яго запасаў душэўнага цяпла і жадання сагрэць ім «першацвет». Г. Далідовіч,

паэтызуючы ў чалавеку сакратаўскую маеўтыку, не забывае і страшную «казку жыцця». Яе сімвалы — «востры нож», «цёплая кроў, адрэзаная галава ласяняці, усе ў крыві рукі мужчыны»¹². Гэта — на ўзроўні фізічнага існавання, барацьбы за выжыванне. Калі па Арыгену — дык на ўзроўні «першапачатковага», «аднолькавага» стану стварэнняў. На ўзроўні ж цывілізаванага быцця ў XX ст. у Беларусі — гэта сустрэча з выхадцамі з чалавечага стану ў стан «першапачатковасці» дзікай арды. Сімвал яе цывілізацыйнай дзейнасці — «спечаныя яблыкі на галінках», «белы, перамяшаны з дымам туман»¹³, вобраз самотнага падлетка над попелам бацькоў і сваёй хаты на хутары Амшарыку пад Налібакамі. Сімвалам беларускага лёсу ў XX ст. стаў хатынскі помнік — бацька з забітым падлеткам на руках. Гэты сюжэт, увекавечаны С. Селіханавым у бронзе, упершыню быў створаны К. Чорным у рамане ваенных гадоў «Вялікі дзень».

Г. Далідовіч імкнецца ўзнавіць цэласную карціну духоўнага быцця. Яго творы нібы самі спалучаюцца ў пыклы, часцей за ўсё — у форме трыпціха. Аповесці «Юля» (1971), «Жаночае сэрца» (1975), «Жывы покліч» (1984) таксама могуць быць прачытаны як адзінае цэлае — як кніга лёсу сучаснай жанчыны. Цікавасць аўтара да асабістага жыцця, да культуры інтымных адносін нельга лічыць за адступленне ад сацыяльна значымай праблематыкі. Наадварот, інтымная сустрэча ёсць вынік і пачатак культуры грамадства ў цэлым. Матыў «Яна і Я» ў беларускай літаратуры разгортваецца на працягу стагоддзя, пачынаючы з аднайменнай паэмы Я. Купалы. Яго неаміфалагізацыя і сакралізацыя мае на мэце паказ тварэння першапачынальнікамі новага свету на руінах знішчанага жыцця. Вялікім крэатыўным сэнсам культуры інтымных адносін у XX—XXI стст. цікавіліся і філосафы. Праца Шапенагаўэра «Метафізіка палавога каханьня» не страціла сваёй актуальнасці і ў наш час. Генрых Рыкерт — адзін з заснавальнікаў некантэнтанскай плыні ў філасофіі культуры, абстрагуючыся ад чыста біялагічнай, сацыяльна-этычнай і рэлігійнай санкцый каханьня, пісаў у працы «Пра сістэму каштоўнасцяў»: «Нас цікавяць цяпер толькі самі індывідуалізаваныя любоўныя адносіны ў сваёй самадастатковай сутнасці, і пры вытлумачэнні іх вялікае значэнне набываюць адносіны паміж бясконцай работай над будучыняй і тварэннем у сучаснасці»¹⁴. Мужчынскі клопат — вечна незакончаная праца розуму і рук над праектам будучыні. Характар жа жаночай існасці рэалізуецца ў сучаснасці. Толькі аб'яднаныя ду-

¹² Далідовіч Г. Даждзы над вёскай: апавяданні. С. 65.

¹³ Далідовіч Г. На новы парог. Мінск, 1983. С. 47.

¹⁴ Рикерт Г. Науки о природе и науки о культуре. М., 1998. С. 384.

хоўнай сутнасцю ўзаемнага кахання мужчына і жанчына, паводле Г. Рыкерт, з'яўляюцца чалавекам (суб'ектам) поўным.

Паўнацэннае жыццядзеянне чалавека ў творах Г. Далідовіча пачынаецца з паглыбленага перажывання духоўнай блізкасці ў сферы інтымных адносін. Несумненным дасягненнем пісьменніка з'яўляецца раскрыццё ў чалавеку нязломнай патрэбы ў вяртанні да жыцця сапраўднага, да выпраўлення памылак, якія прывялі да непаразуменняў, разбурэння сям'і. На такое вяртанне здольны людзі чыстыя душой, якія ўмеюць ацэньваць сябе па вялікім рахунку чалавечнасці і ставіць перад сабой высокія патрабаванні. Юля з аднайменнай аповесці пасля разрыву з мужам не спакусілася выгодамі новага замужжа. Яе шчыра кахаюць дзянік, настаўнік, заляцаецца памаўзлівы сусед, дакарае маці: «Жыве, як старая баба, хаваецца ад усіх»¹⁵. Выйсці замуж без кахання Юля не можа. Недзе далёка ад дому пераасэнсоўвае і перажывае нанова ўсё Генадзь. Дом жа ў суседняй вёсцы стаіць пусты і занядбаны. Аповесць заканчваецца шчаслівай другой сустрэчай — «навекі зноў». Новае жыццё пачынаецца з вяртання ў свой дом. Юля перш за ўсё сцерла пыл з партрэтаў, запаленых так, што твараў не было відаць. Наступны сімвалічны акт — мыццё падлогі, якая, выцёртая, «светла блішчала, ажно можна было глядзецца»¹⁶.

У крытыцы такія, без належнага псіхалагічнага абгрунтавання, сюжэтныя рашэнні выклікалі справядлівыя закіды: «У прымірэнні Юлі з Генадзем, — пісаў С. Андраюк, — шмат надуманага, літаратурнага. У развязцы адчуваецца зашмат саладжавасці»¹⁷. У якасці частковага апраўдання можна сказаць, што пісьменнік выконваў задачу пошукавую, сцвярджаў аптымальны варыянт сродкамі ідыліі, гіпатэтычнага мыслення, якое ў верагодным шукае рэальна магчымае. Аповесць «Юля» можна ўспрымаць як «казку жыцця».

Падобная калізія вырашаецца ў іншым ключы ў аповесці «Жаночае сэрца». Інспектар РАНА Міхаіл Іванавіч умее аказаць вельмі кваліфікаваную метадычную дапамогу і ацаніць па заслугах працу здольных настаўніц. На грунце ўзаемапаразумення ў яго склаліся вельмі блізкія адносіны з Антанінай Іосіфаўнай, але для яго ў гэтым была ўсяго толькі чарговая прыемная прыгода — пасля падобнай жа прыгоды з Вольгай Аляксандраўнай. Тут ужо замест ідылічнага фіналу раскрываецца прастор для паглыбленага пазнання маральнай дэградацыі чалавека на пасадзе.

¹⁵ Далідовіч Г. Цяпло на першацвет: аповесці і апавяданні. Мінск, 1979. С. 156.

¹⁶ Там жа. С. 206.

¹⁷ Андраюк С. Вывяраючы жыццём. Мінск, 1976. С. 263.

Новыя грані выяўленчага майстэрства прадэманстраваў Г. Далідовіч у аповесці «Жывы покліч». Перад Васілём і Янінай паўстала няпростая праблема выжыць на спустошанай зямлі. Сярод поля яны спыніліся «са страхам у душы»: фронт пасунуўся на захад, але «на гэтым здзічэлым без людзей полі» смерць пільнавала іх кожную ноч. Брат Яніны загінуў зусім не пагеройску. Ён і Яна ідуць у сваё агульнае жыццё з вялікім цяжарам ранейшых памылак, што засталіся ім у спадчыну, але ні ў Васіля ні ў Яніны не ўзнікла сумненне ў патрэбе сумеснага руху ў будучыню.

Пастаўленыя ў тэкст культурнай традыцыі, персанажы і сітуацыі ранняй прозы Г. Далідовіча раскрываюцца як сэнсаваёмкія сімвалы сучаснай філасофіі жыцця.

Параўноўваючы стваральны патэнцыял людзей з розных сацыяльных праслоек, Г. Далідовіч асабліва пільна прыглядаецца да настаўніцтва. Адметнасць настаўніцкай тэмы ў тэатралогіі — «Усё яшчэ наперадзе», «Міланькі», «Завуч», «Дырэктар» складае аўтарскі падыход да актуальнай праблематыкі. У 1970-х гадах шмат пісалі пра школу, як і пра вёску, пра настаўнікаў-наватараў, новыя методыкі, універсальныя спосабы выхавання. Г. Далідовіч традыцыйна засяроджвае ўвагу на асобе вясковага настаўніка, яго чалавечым патэнцыяле. Бюракратычны апарат паслухмяна выконваў вышэйшую партыйную волю і клапаціўся пра камфортную стыстыку. Настаўнік заставаўся сам-насам з клубком нявырашаных праблем. Выпрабаванне ў такой сітуацыі вытрымліваюць нямногія. Агульная сітуацыя ў сацыялогіі адукацыі добра вядома беларускаму чытачу яшчэ па трылогіі Я. Коласа «На ростанях», у якой выпрабаваннем на чалавечую і грамадзянскую годнасць стала сустрэча маладога настаўніка не толькі з «казённай трухляцінай», але і квазігероямі рэвалюцыйнага падполля.

Пісьменнік даследуе гісторыю нацыянальнага духу на сацыяльна-бытавым матэрыяле і ў сілавым полі ідэі беларускага гаспадарства — дзяржавы-дома. З хронікі паўстае партрэтная галерэя сейбітаў на духоўнай ніве. Гэтая гісторыя ёсць карціна кароткачасовага ўздыму і хранічнага заняпаду. Аўтар не называе сацыяльных прычын, але яны адчуваюцца ў творы выразна. Галоўная з іх — гэта адчужанасць сейбіта ад нівы. Настаўнікі не з'яўляюцца гаспадарамі ў школе. Раённыя і абласныя органы адукацыі імітуюць кіраўнічую дзейнасць, праводзячы «на месцах» семінары, якія не маюць нічога агульнага з актуальнымі нацыянальнымі патрэбамі часу. Наогул у васьмігодцы ў Міланьках, у Вішнёўцы кіраўнікі і настаўнікі не адчуваюць духоўнай патрэбы ў тым, каб разважаць пра адукацыю і выхаванне на ўзроўні задач нацыя-

нальна-дзяржаўнага маштабу. Настаўнікі, якія не пайшлі ў прыслужнікі бюракратыі і працуюць па-сапраўднаму творча, застаюцца свядома незаўважанымі начальствам.

Галоўны герой хронікі — спачатку малады настаўнік, а потым завуч і дырэктар Васілец Павел Мікалаевіч — прыязджае на працу ў школу двойчы: пасля заканчэння ўніверсітэта і пасля службы ў войску. Дырэктар Іван Сямёнавіч пазнаёміў яго са сваёй праграмай і кіраўнічым прынцыпам: «Вы ж, маладыя, для мяне пакуль што самалёты без апазнавальных знакаў...»; «Не падабаюцца нашы парадкі — загадзя шукайце лепшай школы, лепшага дырэктара»¹⁸. Маладым спецыялістам — аднакурснікам Паўлу і Ларысе — выказана непрызнанне іх прафесійнай падрыхтоўкі і ўльтыматыўнае патрабаванне пакоры яшчэ да пачатку іх самастойнай дзейнасці. Іван Сямёнавіч і прысутныя не заўважылі ў выказванні дырэктара абразу чалавечай і прафесійнай годнасці маладых педагогаў.

Бесперспектыўнае жыццё школы, самаізаляцыя настаўніцтва ад нацыянальнай духоўнай культуры сталі прычынай яго дэградацыі. Завуч Міхась Рыгоравіч знаходзіцца ў поўнай залежнасці ад чаркі. Дырэктар Іван Сямёнавіч жыве адзіным клопам — утрыманне ў дырэктарскім крэсле. Спачатку можа паказацца, што яму ўсё ўдаецца: трымае школу ў паслушэнстве, карыстаецца падтрымкай начальства, мае ладны дом з агародам і садам, уладкаваў у школу сына, ён ажаніўся з выдатнай настаўніцай малодшых класаў Маяй Сцяпанаўнай. Аднак паступова ўсё прыходзіць да заняпаду. Вялікі дом застаецца пустым, а Мая Сцяпанаўна рвецца на свабоду з абязлюджанага дырэктарскага раю і шукае блізкасці ў новага дырэктара — Паўла Васільца. Іх збліжэнне адлюстроўвае адметную рысу духоўнага свету сучасніка — імітацыю паўнацэннага жыццядзеяння. Надзеленыя спадчынай душэўнай шчодрасцю, жаночыя персанажы тэатралогіі Г. Далідовіча не могуць сябе рэалізаваць у грамадстве, для якога сям'я — гэта не духоўная і сацыяльная каштоўнасць, а ўсяго толькі «ячэйка», патрэбная для функцыянавання сістэмы. У такой сітуацыі жаночая прага паўнацэннага жыццядзеяння перарастае ў разбуральны комплекс мадам Бавары ці Ганны Карэнінай. Патаемнае «каханне» Маі Сцяпанаўны і наваспечанага дырэктара Паўла Мікалаевіча, спантанная правакацыя рамантычных барваў у Тацыяны Сяргееўны ў педагагічнай тэатралогіі Г. Далідовіча ўспрымаюцца як імітацыя эмацыянальнай паўнаты ў атмасферы бездухоўнага жыцця. Імітацыяй ролі кіраўніка была і праца Васільца на пасадзе завуча і дырэктара школы, хоць і не па яго

¹⁸ Далідовіч Г. Цяпло на першацвет: аповесці і апавяданні. С. 23, 24.

віне. Быў у Васільца і час высокага духоўнага ўзлёту і натхнення. Менавіта тады ён па-новаму ўбачыў сваю былую аднакурсніцу Ларысу, жанчыну сканцэнтраваную і мэтанакіраваную. Упарадкаваная ёй школьная бібліятэка з вымытай падлогай — гэта, па сутнасці, сімвал беларускай інтэлігентнасці, ачышчанай ад бруду казённай абыякавасці. На новым месцы, у Вішнёўцы, Ларыса дэманстрацыйна прыходзіць на працу разам з мужам — ды яшчэ «пад ручку» — і сынам. Трывога за ўстойлівыя межы свайго свету закрадваецца ў яе душу невыпадкова. Ларыса свядома падкрэслівае сваё права і прызначэнне быць гаспадыняй у абноўленай яе рукамі беларускай культурнай мікрапрасторы.

Стаўшы завучам у Міланьках, настаўнік Васілец адчуў сябе «зброднікам» перад вучнямі свайго класа. Яшчэ далей ад іх ён адышоў, калі яго прызначылі дырэктарам. Клопат пра здзіцячыя душы быў выцеснены клопатам пра «мерапрыемствы», навязаныя зверху. Дырэктар школы звычайна быў яшчэ і сакратаром партыйнай арганізацыі саўгаса. Круцячыся ў бюракратычным коле, Павел Мікалаевіч не заўважае, як паціху ён растрачвае духоўнае і фізічнае здароўе. У душы ўжо няма ранейшай цеплыні ў адносінах ні з Ларысай, ні з Майяй. Ёсць нейкі сурагат шчырасці ці кахання. Няма блізкасці і паразумення на ўзроўні экзістэнцыі. Васілец напісаў заяву аб звальненні, але ён сустрэў рэзкі адпор з боку загадчыка РАНА і паслухмяна забраў заяву назад. Чым закончыцца гэты крызіс асобы, па-свойму неардынарнай? Письменнік не спяшаецца звесці калізію да павярхоўна аптымістычнага яе вырашэння. Пакуль што працягваецца «абсэсійная», паводле сучаснага псіхааналізу, неўрастанія — беларуская цяжамочіна. У гэтым, зразумела, няма віны пісьменніка. Наадварот, у адлюстраванні псіхічнага комплексу эпохі яго заслуга.

Покліч жыцця, пачуты Г. Далідовічам у рытмах пасляваеннага адраджэння ў выпаленым Налібацкім краі, сёння патрабуе звароту да спасціжэння і адлюстравання экзістэнцыяльнай для беларускага этнасу праблемы — дзяржаўнага суверэнітэту. У краіне застаецца нявырашаным на ўзроўні культурнага жыццядзеяння пытанне пра статус беларускай мовы. Усё гэта ставіць пад сумненне культурную паўнацэннасць тытульнай нацыі ў Беларусі ў бліжэйшай будучыні. Сітуацыя ўскладняецца тым, што сялянства, носьбіт нацыянальнай традыцыі, рассяляенна калгасамі і індустрыялізацыяй. Рассяляньванне вядзе да разбурэння культурнай памяці.

У трылогіі «Свой дом» Г. Далідовіч бачыў сваю задачу ў тым, каб аднавіць праўду ў гісторыі станаўлення беларускай дзяржаўнасці ў час чарговай смуты ў Расійскай імперыі ў пачатку ХХ ст.

Раманы «Гаспадар-камень», «Пабуджаныя», «Свой дом» сталі, бадай, ці не першымі ў беларускай літаратуры творамі гісторыка-палітычнага жанру, у якіх выкрываецца хлусня пра стваральную дзейнасць бальшавіцкіх эмісараў у Беларусі. Яшчэ да распаду СССР Г. Далідовіч паказаў двурушніцкі характар бальшавіцкай напыянальнай палітыкі. Фрунзе, Кнорын, Мяснікоў адкрыта ставілі задачу вынішчэння беларускай культуры нібыта на карысць інтэрнацыяналізму і не грэбавалі ніякімі сродкамі, каб не дапусціць да кіраўніцтва З. Жылуновіча, А. Чарвякова і іншых дзеячаў нацыянал-камуністычнай арыентацыі, не кажучы ўжо пра нацыянал-дэмакратаў. Г. Далідовіч у названых вышэй раманах яшчэ да распаду СССР пераадолеў савецкую традыцыю алейнай ідэалізацыі высока пастаўленых партыйных функцыянераў. У 2002 г. выйшла гістарычнае эсэ аўтара «БНР і БССР: Роздум аб беларускай дзяржаўнасці ў XX стагоддзі». У гэтай працы адлюстраваны новы, заснаваны на асэнсаванні рэальных фактаў этап сутнаснага пазнання дзяржаўнага будаўніцтва ў XX ст. у Беларусі. Г. Далідовіч стварае партрэты рэальных дзеячаў, прысланых у Беларусь бальшавіцкім цэнтрам. Фрунзе (М. Міхайлаў) усюды вызначаўся кемнасцю і «неверагоднай жорсткасцю (было, што па яго загадзе палонных белых афіцэраў вывозілі ў мора і тапілі жывымі)»¹⁹. У снежні 1917 г. па волі Ландара і Мяснікова быў разагнаны Усебеларускі з'езд, пры гэтым вызначыўся п'яны мінскі камендант, нехта Крывашэін. Кнорын патрабаваў ад падданных «изжить» самабытныя рысы беларусаў. Г. Далідовіч звяртае ўвагу на трагічны лёс як заснавальнікаў БНР, так і стваральнікаў БССР. Гістарычны змест раманаў Г. Далідовіча абвяргае домьслы сучасных «тэарэтыкаў» пра адсутнасць у беларусаў пасіянарнасці — волі да дзяржаўнай творчасці.

Эпічную манументальнасць раманнаму цыклу Г. Далідовіча надаюць малюнкi народнага жыцця. Узровень жыцця людзей вёскі з'яўляецца пробным каменем для праверкі дзеяздольнасці ўрада і палітычнай сістэмы ў цэлым. У раманах «Гаспадар-камень», «Пабуджаныя», «Свой дом» улады цікавяцца сялянскім жыццём толькі тады, калі ім трэба праводзіць рэквізіцыю — браць у сялян для войска коней, фураж і прадукты харчавання.

Зварот аўтара да жанру гісторыка-палітычнага рамана ставіў яго перад неабходнасцю ўдасканалення ўласнай эстэтычнай праграмы. Гэтая задача пераканаўча вырашаецца на ўзроўні вобразнага мыслення ў своеасаблівай мастацкай прэлюдыі да трылогіі «Свой дом» — першым раздзеле рамана «Гаспадар-камень».

¹⁹ Далідовіч Г. БНР і БССР: роздум аб пакутным шляху беларускай дзяржаўнасці ў XX стагоддзі. Мінск, 2002. С. 19.

Камень, як і «ўздзірванелы курган векавечны» ў беларускай культуры топас, які мае ўстойлівую і разам з тым дынамічную семантыку ў творах Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, К. Чорнага. Да «каменя з бруку нашага горада» і «акамянелых волатаў» з беларускай гісторыі сістэматычна звяртаўся М. Танк. У рамане Г. Далідовіча магутны валун сімвалізуе акамянелую энергію чалавечага болю, якая пры пэўных умовах можа вырвацца снопам іскраў і запалаць паходняй у начной цемры.

Пачатак рамана «Гаспадар-камень» нагадвае аповесць-прыпавесць. Важнейшымі складнікамі сімвалічнага раду з'яўляюцца, акрамя каменя, дэнататы: марозная ноч, шлях у два канцы праз пушчу, стагі і вазы сена — прадметы, уласцівае якіх з'яўляецца кансістэнцыя, сукупнасць значэнняў. Сімволіка стога і воза сена, як і сімволіка снапа і зерня, мае свае вытокі ў глыбокай старажытнасці і не толькі ў беларускай сялянскай культуры. Паліфанічны сэнсавы патэнцыял гэтых вобразаў актыўна дзейнічае ў эпохі культурных зрухаў. Падчас еўрапейскага Рэнесансу арыентацыя на культурную семантыку земляробчага календара назіраецца не толькі ў патэтычных ці ідылічных жанравых формах, але і ў сатыры.

У прозе Г. Далідовіча семантычныя значэнні стога і воза сена вырастаюць да канцэптואльных ёмкасцей, насычаных рознапланавай інтэнцыяй. Сустрэча Нямкевічаў і Гарбацэвічаў са сваімі стагамі на зімовым абшары балотна-ляснога Шубіна выявіла розныя каштоўнасныя арыентацыі і розныя ўзроўні якаснага спажывання плёну працы і жыццёвага вопыту. Супольная дарога не зблізіла суседзяў. Маючы больш за дваццаць дзесяцін зямлі, Петрык Гарбацэвіч зайздросціць Ясю Нямкевічу, які і палавіны таго не меў: «Заўсёды яны спраўнейшыя. І ўсюды. Што ні робяць, усё аж гарыць у іхніх руках»²⁰.

Шлях, якім у маладосці ішоў да замознага жыцця парабак Гарбацэвіч, — гэта шлях гвалту над сваёй чалавечай прыродай. У выніку праз усё жыццё яго нішто не радуе, нават у сваёй хаце ўсё і ўсе яму чужыя: «Злосць ела яго душу, як іржа жалеза. Усё жыццё. Пякла крыўда, лютасць на ўвесь свет, што бог даў яму такога, як лічыў, бесталковага бацьку, што ён, сын, мусіў змалку ратавацца ад беднасці, ісці ў пастухі, а пасля ў парабкоўцы да Свістунова, што ад яго адмовілася некалі цяперашняя Мішучыха — красуня, што яго жонка была калісьці ў старога Свістунова пакаёўкаю, і нібы гэты хваравіты, нездаляшчы да гаспадарскай работы Віця ад панскай крыві, што пан толькі з-за гэтага, як смяяліся за вочы, адпісаў яму пару дзесяцін зямлі і лесу, па-

²⁰ Далідовіч Г. Гаспадар-камень: раман. Мінск, 1987. С. 29.

могшы ўзбіцца на гаспадарку, злаваў, што на яго долю выпала столькі цяжкай працы, што яго за нешта — можа і за тое, што сам выбіўся ў гаспадары, багацейшы за ўсіх, — не любяць у вёсцы»²¹.

Узяўшы «панскае пакідзішча», Пётра Гарбацэвіч парушыў закон натуральнай самарэалізацыі чалавека, пазбавіў сябе і блізкіх «радасці існавання». У свой час да гэтага матыву звяртаўся К. Чорны (Ксавэр Блецка ў рамане «Вялікі дзень»), І. Мележ (Глушак у «Палескай хроніцы»). Ацэньваючы сітуацыю з пазіцыі поклічу жыцця-хараства, Г. Далідовіч узмацняе ролю эстэтычнага крытэрыю ацэнкі нездаляшчых нашчадкаў Гарбацэвіча ад панскай крыві — белых, «як без крыві»: «Янка зірнуў на аднагодка Віцю — той які ўжо тыдзень няголены, але не з густой шчэщю, як у бацькі ці ў яго, Янкі, а з рэдзенькім светлым пушком пад носам і на шчоках, мала большым, чым у яго сястры Анелькі, у аблезлай заечай, усё яшчэ завязанай пад падбародкам аблавушцы, у латаных-пералатаных, некалі пафарбаваных сажая, а цяпер аблезлых портках, нібы жабрак, стаяў і пазіраў на ўсё — на сані з сенам, на агонь, што паспеў ужо раскласці Янка, — з абыякавасцю»²².

Хранатоп Г. Далідовіча сінхронна сумяшчае ў сабе вялікую і малую прастору. Глянучы на свет з вышыні стога, Янка тым самым пашыраў прастору свайго духоўнага свету, разняволіў думкі і пачуцці: «Вочы аж разбегліся. Адчуваючы лёгкую дрыготку ў каленях і хмялеючы ад вышыні, бачыў доўгі-доўгі, аж за ружовы небакрай, чысцюткі, нібы вялізнае прасцірадла, луг, дзіўныя і фэйныя ўзоры на ім: чужыя рыжыя стагі з белымі шапкамі, вузкую няроўную, засланую белаю коўдраю рэчачку, сцішаныя алешыны абэруч яе. Абапал рэчачкі і шырокага лугу — па адзін і другі бакі — густою сцяною стаяла Налібацкая пушча. Нідзе ёй ні канца ні краю. Маўклівая. Пагрозная. Нібы пустынная»²³.

Унутраным зрокам Янка бачыць прасцягі хараства велікага свету і за межамі пушчы. Адна з такіх таямніц не так і далёка за лясамі — «стары і, як кажуць, павабны і слаўны горад Новагародак, што некалі быў нават сталіцаю магутнай дзяржавы». Сузіранне з вышыні стога абуджае ў Янкі зусім новыя думкі і пачуцці, далёкія ад будзённых клопатаў: «Ад незразумелага хвалюючага пачуцця яму хацелася зняць з галавы аблавушку, узяць яе ў руку і доўга стаяць, пазіраць удалячынь, аддаючы свету даніну загадкі, здзіўлення і павагі. І зняў, схіліў бы галаву ў пашане, каб не саромеўся суседзяў. Бо тыя раскажуць пра такі

²¹ Далідовіч Г. Гаспадар-камень: раман. С. 29—30.

²² Там жа. С. 14.

²³ Там жа. С. 8.

яго ўчынак — тады ўся вёска будзе смяяцца як з дзівака. Ён ужо ведае: людзі сваёй шчырасці саромеюцца, з чужой — смяюцца...»²⁴

Эстэтычнае перажыванне і філасофскі настрой сына перада-ліся і старому Нямкевічу: «Бацька замаўчаў і не падганяў скі-даць сена, нібы дазволіў: зірні, сын, зірні на свет вялікі, на чу-жое багацце. Зайздросціць, можа, надта не варта, а па-добраму, па-гаспадарску і чужое агледзець ніколі не зашкодзіць»²⁵.

Успрыманне паэзіі і характава разлегласці выводзіць бацьку і сына на шлях філасофскага спасціжэння быцця. У забраным краі (Беларусі) з часоў забароны беларускага права — Статута рэдакцыі 1588 г. — застаецца нявырашаным кола важнейшых этыка-філасофскіх праблем, няма агульнага паразумення ў такіх пы-таннях, як вышэйшая справядлівасць і парадак, пануюць фальсіфікаваныя ўяўленні пра сваё і чужое, роднае. У выніку няма цвёрдага грунту для ўвасаблення *разумнага ў сапраўднае*. Такая сітуацыя прыгнятае асобу, асуджае на існаванне на ўзроўні ра-бочай жывёлы: «Янка пазіраў-пазіраў удалячынь, а пасля адчуў: ужо не толькі здзіўляецца, хвалюецца, але пачынае і разгублі-вацца, нібы меншаць, нікнуць ад адчування вялікасці свету, вя-лікасці нечага багацця, нечай улады. І ад нейкай незразумеласці ды глыбока схаванай несправядлівасці. Бо што ні кажы, а ў жыцці яе вельмі і вельмі шмат. На кожным кроку. Усё гэта не толькі ўражае, але і прыгнятае. Цяжка, непасільна, пакутліва і паныла»²⁶.

У сваім станаўленні Янка ўзняўся на вышыню «задумных» персанажаў у псіхалагічнай прозе М. Гарэцкага і выйшаў на па-ласу пераадолення беларускага гамлетызму — паныласці і пры-гнечання. Яго старэйшы брат, настаўнік Алесь Нямкевіч, ужо выйшаў са стану «быць ці не быць». Яго загартаваны дух гатовы да дзеяння на шляху адраджэння Бацькаўшчыны. Алеся не па-лохае ні царскі суд, ні турма, ні рэнегацтва прыстасаванцаў да рэжыму. Дзеячы нацыянальнага адраджэння ў беларускай літа-ратуры прыняцова адрозніваюцца ад плакатных вобразаў ра-мантызаваных «рыцараў рэвалюцыі» і «жалезных» змагароў на-туральнасцю чалавечага аблічча. Г. Далідовіч падкрэслівае, што ўлада якраз больш за ўсё баіцца натуральнасці і шчырасці ў адно-сінах нацыянальнай інтэлігенцыі з людзьмі сацыяльнага нізу. У асветніцкай працы настаўніка Нямкевіча ўлады ўбачылі па-грозу існаванню Расійскай імперыі, адхілілі яго ад працы ў шко-ле, выгналі з Вільні. У Янкавінах Алесь са згоды бацькоў сабраў групу дзяцей і стаў іх вучыць па-беларуску. Роднай мове, заха-

²⁴ Далідовіч Г. Гаспадар-камень: раман. С. 9.

²⁵ Там жа. С. 10.

²⁶ Там жа. С. 11.

ванню нормаў народнай этыкі і народнай педагогікі Нямкевіч
свядома адводзіў вядучую ролю ў фарміраванні комплексу *род-
насці* — асновы сапраўднага патрыятызму. Апора на традыцыйна
шанаваныя ў сялянскай грамадзе рэгулятывы па-новаму зблізіла
Алесь з духоўна актыўнымі ў вёсцы людзьмі. Такімі з'яўляюцца
нормы людскасці, чалавечай роднасці па крыві і па духу. Г. Далі-
довіч пераканаўча паказвае, што праблема «бацькі і дзеці»
не з'яўляецца, як гэта прынята лічыць прыхільнікамі фрэйдыз-
му, прыроджаным комплексам варожасці. Ясь Нямкевіч ацэньвае
дзеясць сына ў даступным яму кантэксце чалавечых пошукаў
справядлівага ладу. Інтэлектуальны ўзровень беларускага селяніна-
гаспадара дастатковы для таго, каб разважаць і думаць на ўзроўні
філасофскага мыслення эпохі. Г. Далідовіч па-майстэрску ўзнаў-
ляе іманентныя стылю нацыянальнага мыслення формы беларус-
кай філасофскай гутаркі: «Трэба, канечне, каб быў парадак <...>
Але пры няпраўдзе, пры несправядлівасці яго не было і не будзе...
Дык таму каторыя людзі і дабіваюцца вот якраз гэтага — праўды
і справядлівасці... Але такіх людзей век не любяць, душаць...
Болей баяцца, стражэй караюць, чым казнакрадаў і забойцаў <...>
А Алесь наш... — зноў уздыхнуў. — Я яму, Петрык, нямала га-
варыў: адумайся, сын, ці туды ідзеш, ці таго хочаш? Туды, адказ-
вае, іду, і таго хачу, чаго трэба. Ён пра сябе не думае. Дбае пра
тое, пра што мы, цёмныя людзі, не тое, што падумаць добра
не ўмеем, але і не дагадваемся...»²⁷

Гістарычная проза Г. Далідовіча набірае сілу ў рэчышчы той
плыні ў мастацтве, якую можна характарызаваць як эстэтыку пе-
раадолення асобай і нацыяй паласы анамальнага сімбіёзу ў сваім
станаўленні — таго рубяжа, на якім змагла «поруч з смеццем
гожасць пышная ўзрасці» (Я. Колас). Канцэпт пераадолення, ха-
рактэрны як для эстэтычнай, так і для этычнай праграмы
пісьменніка, можна разглядаць як мадыфікацыю характэрнага
для Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча маральнага імператыву
выйдзі, адрасаваны перш за ўсё «чулым сэрцам» — інтэлігенцыі:
пачуй кліч роднага звону, устань і выйдзі на шырокі прастор
грамадзянскага жыццядзеяння.

Я. Купала неаднаразова падкрэсліваў значэнне ў мэтанакіра-
ваным адраджэнскім руху калектыўнай волі:

Ляці, імчыся, думка, вышай, далей,
Як вокам стрэліць можна у блакітну даль!
Схапі стуль песню з перуновай сталі
І прынясі мне волю сільную, як сталь!²⁸

²⁷ Далідовіч Г. Гаспадар-камень: раман. С. 28.

²⁸ Купала Я. Поўны збор твораў: у 9 т. Мінск, 1999. Т. 6: Паэмы, пераклады. С. 119.

Выхаваныя ў духу афіцыйнага нігілісцкага стаўлення да сваёй культурнай спадчыны, апалагеты ўсходняй і заходняй «апекі» пастараліся дагадзіць гаспадарам. Падначаленыя ўладзе і чужыя народу афіцыйныя інстытуцыі духу — царква і школа — не паказалі народу яго ўласныя арыенціры і рэсурсы духу і фактычна далучыліся да глумлення культурнай памяці беларускай нацыі, намагаліся ўбіць селяніну ў галаву комплекс, што ён «дурны, як варона» — якраз тады, калі еўрапейская цывілізацыя апынулася на ростанях, перад пагрозай правалу ў цёмнае Нішто, а ў беларускай інтэрпрэтацыі — у «ваўчыную яму». У «бурапеннай» сітуацыі татальнага крызісу натуральнай жыццёвай патрэбай інтэлігенцыі павінна было б стаць жаданне актыўнай кансалідуючай дзейнасці. Менавіта на гэтым напрамку рэалізавалі свой патэнцыял інтэлектуалы Беларусі ў мінулым. У сітуацыі крывавага разбора XII ст. Еўфрасіння Полацкая ставіла сабе задачай аб'яднаць этнас «яко душою едіню». Клопатам беларускіх мысліцеляў і асветнікаў наступных стагоддзяў была створана нацыянальная палітычная воля, якая рэалізавала ў той ці іншай меры ідэю душы адзінай у дзяржаўных структурах. Спачатку былі створаны баярскія рэспублікі — дзяржавы-княствы і дзяржавы-землі. У часы позняга Сярэднявекя была створана слаба цэнтралізаваная абмежаваная манархія, па сутнасці — шляхецкая рэспубліка без тыраніі. Дзейнічалі гэтыя ўтварэнні на грунце традыцый беларускага звычайнага права (веча) і духоўных каштоўнасцей земляробчага календара, маральнага кодэкса гераічнага эпаса, у якім галоўнымі героямі былі Гарошак, Музыка-чарадзеі, Мікула Селянінавіч. Заснаваныя на ўласных духоўных каштоўнасцях, беларуская дзяржаўнасць існавала ў Еўропе як рэальная альтэрнатыва тыраніі. Гэты статус быў неаднаразова пацверджаны ў збройным змаганні з «набрыдзю». Высокі ўзровень беларускай нацыянальна-дзяржаўнай свядомасці знайшоў сваё адлюстраванне ў дактрыне літвінізму, увасобленай у трох рэдакцыях канстытуцыі XVI ст. — Статутах 1529, 1566, 1588 гг. Пра гэта ўсё паведаміў сваім вучням Алесь Нямкевіч у час першай з імі сустрэчы.

З метадычнага пункта гледжання ў лекцыі Алеся Нямкевіча не ўсё адпавядае ўзроставым магчымасцям вучняў, але ў святле мастацкай канцэпцыі аўтара гэтае педагагічнае выказванне ўспрымаецца як істотны кампанент яго творчай праграмы. Абуджаны да асветніцкай працы, Алесь Нямкевіч ніколі не бывае аб'якавым, але заўсёды застаецца ўраўнаважаным. Суд і турма не зламалі яго волю, не выбілі з творчага настрою. Вярнуўшыся праз тры гады з турмы, ён далучаецца да палітычнага змагання за адраджэнне беларускай дзяржаўнасці. Імперыялістычная вайна

гаскорыла скананне Расійскай імперыі Раманавых. У 1914—1920 гг. беларускі рух апынуўся ў жорнах паміж двума імперскімі камянямі. Настаўнік Алесь Нямкевіч не хварэў на заходнерусізм, а нямецкая салдатня ў яго вачах была акупацыйнай арміяй. Мерай ісціны для Нямкевіча была мужыцкая праўда і нацыянальная беларуская «крыўда ўся». Глыбока захаваная ўнутры энергія болю стала надзейным компасам у калейдаскопе канцэпцый падчас чарговай смуты ў Расійскай імперыі. Для асабістага і нацыянальнага самавызначэння беларуская інтэлігенцыя павінна была пераплавіць пачуццё крыўды і напластаванья ў душы пакуты ў «волю сільную, як сталь». Узнікла патрэба мець здольнасць сказаць сваё «не для вас, паны», перш за ўсё — «купленым прарокам».

Беларускае мастацкае слова з часоў К. Каліноўскага перакоўвала песню-жалбу ў «дух непрыгонны», пераплаўляла энергію болю ў сілу прасветленага дзеяння. Такі шлях станаўлення змаглі прайсці толькі тыя інтэлігенты, якія самі здабылі сабе духоўную свабоду ад афіцыёзу.

Сур'ёзным і небяспечным выпрабаваннем на гэтым шляху была спакуса абяцанага бальшавікамі пралетарскага раю. Дзеля яго дасягнення новая ідэалогія патрабавала адпрэчання ўсяго таго, што ўваходзіць у змест паняцця *роднае*. Замест традыцыйных каштоўнасцей была прапанавана салідарнасць на аснове класовай прыналежнасці, катэгорыі вельмі рухомай і неакрэсленай у сучасным унутрана мабільным соцыуме.

Алесь Нямкевіч — адзін з найбольш задумных герояў трылогіі. Гэта асаблівасць збліжае яго з персанажамі беларускай прозы 1920-х гадоў. Нямкевіч намагаецца зразумець сутнасць бальшавізму і з павышанай цікавасцю і павагай ставіцца да ссыльнага інтэлігента Юрыя Казлова — пакутніка ідэі перабудовы ўсяго свету на камуністычны лад, каб жыць без войнаў і багоў. Нямкевіча мучыць пытанне, як гэта зрабіць. У Казлова на гэты конт ёсць простае і яснае рашэнне: «Трэба забраць уладу ў эксплуатацыйнага татараў, што вядуць войны для свайго ўзбагачэння, і аддаць яе працоўным»²⁹.

Пачутае не развела сумненняў у Нямкевіча, але шчырасць і самаахварнасць адзінокага рускага аскета, асуджанага на забыццё і ціхае скананне ў хаце беларускай сялянкі, пакінулі ў свядомасці Нямкевіча глыбокі след. Юры Казлоў — яшчэ малады, але пасля чарговай хваробы «зусім худы, бела-жоўты, а вусы і бародка-клінок усохліся і сцівелі» — ціха сышоў у нябыт. Яго смерць сімвалізуе канец рамантычна-інтэлігенцкага перыяду ў гісторыі

²⁹ Далідовіч Г. Гаспадар-камень: раман. С. 229.

расійскага камунізму. Наступны этап — трансфармацыя камуністычнай утопіі ў антыўтопію. Ідэолагі новага пакалення перайшлі ад мар да гвалтоўнага ўкаранення свайго праекта. Этыку самаахвяравання пакінулі шараговым членам ордэна, сабе ўзялі кірунак на агрэсіўнае некрафільства. Паказваючы сутнасць нацыянальнай палітыкі расійскай кампартыі ў Беларусі, Г. Далідовіч адначасова адлюстравалі з'яву трансфармацыі камуністычнай ідэі ў Расіі: ад пропаведзі сусветнага братэрства і інтэрнацыяналізму камуністычная верхушка хутка перайшла да ліквідацыі «нацыянальных рагаткаў» — нацыянальных культур, моў і саміх нацый. Беларускія нацыянал-камуністы бачылі і разумелі пагрозу новага імперыялізму пад чырвоным флагом, але іх моцна трыма-ла ва ўладзе ілюзія абяцанага сацыяльнага разняволення нізоў.

Г. Далідовіч упершыню ў літаратуры савецкай эпохі выразна акрэсліў антыбеларускі характар дзейнасці большавіцкіх эмісараў у Беларусі. На з'ездзе сялян Віленскай і Мінскай губерняў у 1917 г. старшынёй камітэта быў выбраны Фрунзе. «Ты што — селянін? — папракае яго Максім Лашковіч, які некалі на катарзе ўратаваў знясіленага таварыша па долі Міхайлава-Фрунзе ад смерці. — Разумееш іхнія клопаты — клопаты нашых вяскоўцаў у тым ліку?»³⁰ Пасля падзення царызму у Фрунзе з'явіўся новы партыйны клопат — захаваць імперыю, перафарбаваўшы яе ў чырвоны колер. Беларускім сялянствам ён цікавіцца толькі таму, што камуністам трэба адлучыць сялянства ад беларускіх сацыялістаў, каб разваліць «нездаровы сепаратысцкі рух» за беларускую ўсяго толькі аўтаномію ў Расіі. Пытанне пра суверенітэт у яго поўным аб'ёме беларускія нацыянал-камуністы ўвогуле не ставілі.

У рамане «Пабуджаныя» ўпершыню паказана дзейнасць у Беларусі масонскага падполля — палітычнай сілы, з якой вымушаны лічыцца большавікі, нягледзячы на тое, што пасля перавароту ў іх распараджэнні засталася руская армія. Масонскі цэнтр у Беларусі быў цалкам задаволены прызначэннямі на адказныя пасады новых кіраўнікоў Паўночна-Заходняга краю, які па ініцыятыве Мяснікова атрымаў назву Заходняй вобласці, перайменаваную пазней у Заходнюю камуну. У прэзідыум выканкама ўвайшлі Алібегаў, Осіпаў, Крывашэін, Казлоў. Старшынёй прызначылі Рагазінскага. Мяснікоў узначаліў два органы: Аблвыканкамзах і Паўночна-Заходні абласны камітэт РСДРП(б). Старшынёй СНК і камісарам унутраных спраў стаў Ландар. Берсану была адведзена пасада камісара па справах нацыянальнасцей, Калмановічу — камісарыят харчавання, Фрэйману — камісарыят гандлю. Мяснікоў разам з Каменшчыкавым камандаваў яшчэ і войскам.

³⁰ Далідовіч Г. Пабуджаныя: раман. Мінск, 1988. С. 311.

Кадры былі падабраны так, каб выкрасліць назаўсёды з жыцця і з памяці ідэю беларускай дзяржаўнасці. Мяснікоў у бліжэйшай будучыні бачыў сябе ўжо дыктатарам на абшары Заходняй вобласці. Спачатку здавалася, што ў няроўным змаганні за беларускую аўтаномію беларускія патрыёты на чале са Зміцерам Жылуновічам атрымалі перамогу. Іх падтрымаў Ленін, са Сталіным узгаднілі склад урада. Аднак на партканферэнцыі ў канцы снежня 1918 г. узгоднены спісак членаў беларускага ўрада быў парушаны. У яго склад былі ўключаны праціўнікі беларускай дзяржаўнасці і сярод іх — найбольш апантаныя: Мяснікоў, Калмановіч і Пікель. Беларусам адводзіліся другарадныя ролі. З. Жылуновіч, А. Чарвякоў, Я. Дыла нават і падумаць не маглі, што словы вышэйшых кіраўнікоў Савецкай Расіі — не што іншае, як загадка спланаваная хлусня. «Дэкларацыя правоў народа» была ўсяго толькі тактычным ходам. З цэнтра пільна сачылі за ходам нацыянальнага «ўпарадкавання» на ўскраінах імперыі і рабілі істотныя карэкціроўкі. Вельмі актыўныя Фрунзе і Мяснікоў былі адкліканы з Беларусі, а ў 1925 г. яны развіталіся з жыццём. Адзін — на аперацыйным стале, другі — у авіякатастрофе. Праз нейкі час зніклі Ландар і Кнорын.

Масонскі цэнтр у 1918 г. быў задаволены вынікамі дзяржаўнага будаўніцтва і кадровай палітыкай бальшавікоў у Беларусі і прыступіў да вырашэння новых задач на шляху да мэты. Стаўка рабілася на фарміраванне ў грамадстве атмасферы татальнай нянавісці:

«— Адпаведна, — даваў устаноўкі падначаленым і платным агентам Дзядзя, непрыкметны ў легальным жыцці бібліятэкар, — узмацняем ва ўсіх нянавісць да цара і да старога ладу, да легенды пра залаты век у мінулым (пра эпоху незалежнай беларускай дзяржавы ВКЛ. — А. Р.), няспынна вяшчаем, выхоўваем любоў, цягу «да светлай будучыні» і няспынна множым, яшчэ раз паўтараем, множым хаос, неразбярыху, распальваем варожасць паміж Саветамі і іх праціўнікамі, сутыкаем розныя палітычныя групіроўкі. Трэба яшчэ болей усіх забытаць, знясіліць — вось тады, калі настане суцэльная неразбярыха, ва ўсіх апусцяцца рукі, — прыйдзе наша сапраўдная часіна»³¹. Класічны ўзор такой неразбярыхы — праведзеныя ў Брэсце перагаворы Троцкага з нямецкім камандаваннем пад лозунгам «ні вайны, ні міру».

Вынікі філасофскага асэнсавання сацыяльнай дынамікі ў пачатку XX ст. у трылогіі «Свой дом» адлюстраваны ў кагнітыўным змесце топікі, характэрнай для ўсіх трох раманаў. Сэнсы ключавага топасу «сярод» у трэцім рамане выходзяць далёка за межы

³¹ Далідовіч Г. Пабуджаныя: раман. С. 530.

канкрэтнага часу. Раскрытая аўтарам логіка змагання беларусаў за сваю дзяржаўнасць дае чытачу падставы для самастойнага заключэння: беларускія дзеячы пачыналі працу «сярод раз'юшаных сатрапаў». Кожны з наезджай *набрыдзі* імкнуўся ператварыць беларускую нацыянальную культурную прастору ва ўласную сатрапію, народ — у натоўп бязвольных і бяспамятных абарыгенаў.

Г. Далідовіч знайшоў аптымальны варыянт адлюстравання спецыфічнага, знешне някідкага гераізму беларускага духу. Створаныя аўтарам партрэты беларускіх дзеячаў, у абліччы якіх выразна бачыцца рэальна існаваўшыя прататыпы, рашуча абвяргаюць выдумку пра грамадскую пасіўнасць і бязмежную талерантнасць беларускага характару. Таленту Г. Далідовіча арганічна проціпаказана казённая патэтыка. Пісьменнік абыходзіцца без хадульнай тэатралізацыі і катурнаў. Вынік стрыманай манеры пісьма відавочны. Жывое чалавечае аблічча такіх персанажаў, як Максім Ласковіч, браты Ян і Антон Лапкінскія, браты Янка і Адам Аўторкі, Тарас Баравік, толькі падкрэслівае вышыню іх духу, самаахвярнасць у змаганні за справядлівасць і чалавечую будучыню нашчадкаў. У кожным з гэтых партрэтаў па-новаму бачыцца гераічнае аблічча рэальных змагароў-адраджэнцаў, якія ўступілі ў палітычную барацьбу, калі нават абуджаным патрыётам здаваліся фантастыкай такія паняцці, як беларускі ўрад і незалежнасць.

Гераізм без патэтычных аксесуараў — гэта адзін бок стылю гісторыка-палітычнага рамана Г. Далідовіча. Не менш важнае значэнне мае спосаб актуалізацыі сэнсаў і ўрокаў гісторыі, кругі якой, на жаль, часта паўтараюцца не на дабро чалавеку. Г. Далідовіча ў аднолькавай меры цікавяць як здабыткі, так і страты на шляху да паўнацэннага самасцвярджэння беларускай нацыі ў агульнаеўрапейскай гісторыі. Вялікім дасягненнем герояў 1917—1918 гг. з'яўляецца тое, што ўся іх дзейнасць разгортвалася на аснове духоўных каштоўнасцей свайго народа, хоць нацыянальны вопыт на той час па-філасофску быў асэнсаваны толькі часткова. Навуковае афармленне беларускай нацыянальнай дактрыны і па сённяшні дзень застаецца актуальнай праблемай гуманітарыстыкі.

Г. Далідовіч прапануе чытачу ацаніць значэнне рэальнага ўзроўню гістарычнай свядомасці стваральнікаў беларускай дзяржавы. Заклікаючы «да сумлення» Ландара і Мяснікова, якія «кінулі нас пад ногі немцам і Доўнар-Мусніцкаму», і, ушыкаючы, прыхапілі з сабой «казну», удзельнікі снежаньскага Усебеларускага кангрэса годна адказалі на абвінавачванні ў самазванстве: «Цяпер мы як законны Беларускі Прадпарламент бяром на сябе

законнае права клапаціцца пра свой народ. А вось вы, чужакі, гвалтам захапілі тут уладу, штыкамі разагналі наш з'езд і ўрад, дык вы сапраўды самазванцы. Але вам нічога не дапаможа, бо ў вас свая карыслівая мэта, дык і не будзем дыскутаваць. Тым больш, што справядлівасць усё ж ёсць: вы, адкуль прыйшлі, туды і ўбірайцеся, а мы бяром уладу, ахоўваем родны край, ад якога нам няма куды ўцякаць»³².

Гэтак жа годна на сустрэчы ў Леніна адказвае Мяснікову Зміцер Жылуновіч на яго рэпліку, што ў Расіі нібыта няма сярод беларусаў тых, хто можа ўвайсці ва ўрад, тым больш — узначалваць яго:

«— Калі гэта, таварыш Мяснікоў, ваш апошні аргумент супраць таго, каб абвясціць Беларусь, то ён вельмі ж надуманы і несумленны, — рэзка сказаў. — Паверце, і я, калі будзе згода ЦК, Саветаў і ўрада, здолею сфарміраваць беларускі ўрад. І з інтэлектуальных таварышаў, сапраўдных камуністаў. Так што яшчэ можам падумаць, ці ўключаць туды вас»³³.

Гісторыка-палітычныя раманы Г. Далідовіча пераканаўча паказваюць, што ў час нямецкай акупацыі, як і на Усебеларускім кангрэсе ў снежні 1917 г., была рэальная магчымасць кансалідацыі на патрыятычнай аснове беларускіх нацыянал-дэмакратаў і нацыянал-камуністаў. Камуністычнае кіраўніцтва ў Маскве не грэбавала ніякімі сродкамі, каб перашкодзіць утварэнню незалежнай беларускай дзяржавы.

Відаць, першым у Беларусі палітыкам, які гаспадарскую парадыгму літвінізму вярнуў у грамадскае жыццё, быў Кастусь Каліноўскі, ён жа — Яська гаспадар з-пад Вільні. Г. Далідовіч падкрэслівае, што змагары за адраджэнне беларускай дзяржавы адчуваюць сябе не неафітамі ці апалагетамі нейкага вучэння, а сынамі свайго народа, законнымі гаспадарамі сваёй зямлі і культурнай спадчыны, адказнымі за лёс народа на злome эпох. Яны не маюць патрэбы ў культуртрэгерах. Г. Далідовіч выкрасліў з паэтыкі гістарычнага рамана абавязковыя на працягу доўгага часу матывы выхавання ці прасвятлення тубыльцаў «пад уплывам». Не засталася следу і ад абразлівай канцэпцыі «старэйшага брата» ці класава свядомага пралетарыя. Мудрасць свайго народа (у Ф. Скарыны — «закон прыроджаны», у Я. Коласа — «мудрасць зямлі», у рамане «Кліч роднага звону» — «дзедаўшчына») пралівае святло на шлях да прарыву, да выйсця з блакады ў сапраўднае жыццё і, галоўнае, абуджае патрэбу ў самасцвярджэнні на самых высокіх узроўнях палітычнага функцыянавання нацыі: «Я — сын

³² Далідовіч Г. Свой дом: раман. Мінск, 1999. С. 47.

³³ Там жа. С. 312—313.

таго амаль дзесяцімільённага народа, які і раней не прызнавалі, і цяпер многія, у тым ліку і некаторыя нашы камуністы, не лічаць за народ, а за галінку вялікарускага дрэва»³⁴, так прэзентуе сябе З. Жылуновіч на прыёме ў Леніна. Гэта быў заадно і прагэст супраць разбуральнай дзейнасці Мяснікова і яго «сяброў», якія «лёгка русіфікаваліся», а цяпер ім «вельмі не церпіцца адвабіць ад свайго і астатнія нацыянальныя меншасці».

Сутнасць паказанай у раманах Г. Далідовіча дзейнасці Мяснікова раскрывае ён сам на прыёме ў Леніна: «Мы, камуністы, павінны сыходзіць з тых пазіцый, што час нацыянальных дзяржаў і ўвогуле ўсяго нацыянальнага мінуў. Мы ідзём да наднацыянальнага аб'яднання дэмакратыі, працоўных. Пагэтаму цяпер неразумна бурыць той вялікі расійскі дзяржаўны арганізм, што склаўся за стагоддзі, дзяліць яго на асобныя рэспублікі, свядома распальваючы ў іх нацыяналістычны сверб. Мы ў гэтым сэнсе павінны не адракацца ад заслуг імперыялізму, які зрабіў нямала для таго, каб утварыць новы тып дзяржаўнасці — наднацыянальнай дзяржавы»³⁵.

Сутычка З. Жылуновіча з Мясніковым на прыёме ў Леніна нагадвае бітву Удовінага сына са шматгаловымі змеямі ў іх лагаве. З. Жылуновіч валодаў энергіяй змагага за жыццёвыя інтарэсы народа і належным веданнем. Імперская рыторыка Мяснікова, моўчкі падтрыманага Леніным і Сталіным, не выбіла Жылуновіча з каляіны.

Беларуская думка яшчэ да бальшавіцкага перавароту дала належны адказ на прыхаваныя шавінісцкія выклікі заходнерусізму. Канцэпцыя адзінага народа перакрэслівала нацыянальную годнасць беларусаў і ўкраінцаў, якія не прызнаваліся за самастойныя народы з іх правам на сувярэннае дзяржаўнае жыццё. Бальшавікі перанялі эстафету расійскага імперыялізму, але не ўсе ў вышэйшым кіраўніцтве дзейнічалі так адкрыта і прымітыўна, як гэта ў Беларусі рабілі Мяснікоў і Кнорын. Сцэна на прыёме ў Леніна вылучаецца вытанчаным майстэрствам апісальнага партрэта і псіхалагічнага аналізу, які працуе на спасціжэнне філасофскага кораня эпохі. З. Жылуновіч бачыў Леніна раней, «заўсёды жвавага, запалістага, гаваркога». Цяпер ён быў «не то Ленін, не то не»: у вачах — «нейкая бездань стомы, якогасці цяжару, а на твары бледнасць». Правадыр усё ж вымушаны весці пачатую ім вялікую гульню ў справядлівасць. Сёння ён абвясціў правільнае рашэнне, каб заўтра верныя ленінцы зрабілі ўсё наадварот. Сталін таксама дэманстраваў стомленасць і падкрэсла-

³⁴ Далідовіч Г. Свой дом: раман. С. 308—309.

³⁵ Там жа. С. 307.

ную абьякавасць да таго, чым гарэў З. Жылуновіч: «зноў апусціў галаву і зноў штосьці маляваў у сваім блакноціку», «усім выглядам паказваў сваю стомленасць, а то і не такую ўжо вялікую важнасць таго, пра што тут гаварылі»³⁶. Пытанне было ўжо вырашана. Мяснікову, якому не дадзена зразумець вытанчаны макіяжэлізм правадыроў, адведзена роля выканаўцы мудрага рашэння — будаваць незалежную Беларусь без беларусаў. А З. Жылуновіча правадыры дзеля ўласнага камфорту супакоілі абяцанкай: кіраваць будзеце на парытэтных пачатках. На канферэнцыі таварышу Мяснікову было даручана агучыць спіс, зроблены рукой таварыша Сталіна: «У склад Прэзідыума ЦБ КП(б)Б прапануюцца: Мяснікоў — старшыня, Калмановіч — намеснік, Кнорын — сакратар».

З. Жылуновіч быў аглушаны здрадным ударам: ён ведаў, чым скончыцца для Беларусі апека тройкі, прызначанай маскоўскімі правадырамі. У адчаі і надзеі ён звярнуўся да сумлення камуністаў у зале: «Я прашу вас, таварышы: не дапусціце несправядлівасці. Нашых і вашых камуністаў павінна быць у ЦБ толькі пароўну. І беларускую кампартыю павінен узначаліць карэнны чалавек»³⁷. Гэта быў крык адзінокага ў пустыні. «Таварышы» прайшлі добрую вывучку ў правадыроў і ўжо ведалі: камуністы не бываюць нашымі ці вашымі. У іх не павінна быць нацыянальнай прыналежнасці і радзімы. Камуністы — салдаты партыі і павінны дбаць толькі пра сусветную камуну і сусветную рэвалюцыю. На канферэнцыі ў снежні 1918 г. Мяснікоў яшчэ раз абвясціў гэтыя ісціны камуністам Беларусі. У новенькай вайскавай форме ён адчуваў сябе ўжо трыумфатарам у сваёй сатрапіі — Заходняй камуне, якую, праўда, усё ж перайменавалі ў Беларускаю сацыялістычную рэспубліку. Аднак у павярхоўна абруселага Мяснікова ў душы ўжо нічога не засталася ад усходняй мудрасці продкаў, а новае, нігілісцкае веданне затуманіла зрок. Мяснікоў не бачыць, што яго трыумф — гэта пачатак яго канца. Бальшавізм трымаецца на некрафільстве.

Праз усю творчасць Я. Купалы праходзіць матыў Сам-сітуацыі, якая можа быць няволяй ці ямай, створанай чалавекам самому сабе. Пра пагрозу ачмурэння алкаголем бальшавіцкай прапаганды гаварыў беларускі філосаф У. Самойла ў рабоце «Гэтым пераможаш!» (1924). Менавіта ў такое становішча загналі сябе члены беларускіх камуністычных секцый у Маскве. З. Жылуновіч, А. Чарвякоў не прымалі ўдзелу ў сустрэчы кіраўнікоў БНР і БРВ (Беларускай Рады Віленшчыны), якія ў 1918 г. імкнуліся аб'яднаць намаганні ў палітычным супрацьстаянні нямецкаму і баль-

³⁶ Далідовіч Г. Свой дом: раман. С. 313.

³⁷ Виндельбанд В. О свободе воли. Минск; М., 2000. С. 29.

шавіцкаму імперыялізму. Пераадоленне супярэчнасцей у поглядах беларускіх патрыётаў у Мінску, Вільні і Маскве на дзяржаўнае будаўніцтва было відавочнай неабходнасцю на шляху паспяховага вырашэння праблемы самастойнай беларускай дзяржавы. Змагаючыся супраць прамаскоўскіх ліквідатараў беларушчыны, З. Жылуновіч усё ж не дапускаў нават думкі пра аб'яднанне з патрыётамі БНР і БРВ, агульна абвінавачваючы іх у супрацоўніцтве з буржуазіяй. Разыходжанні былі пераадолены ў 1925 г., але гэта было ўжо зроблена па часе: рэпрэсіўная машына пачала набіраць абароты.

Трылогія «Свой дом» заканчваецца двума своеасаблівымі эпілогамі. Першы — гэта прасякнутая прасветленай элегічнай настраёвасцю сцена сціплага свята. Сустрэча З. Жылуновіча і Я. Дылы з Я. Купалам у яго кватэры стала часінай шіхай урачыстасці творцаў, якія вярнулі з нябыту і ўвасобілі ў сацыяльную рэальнасць беларускую ідэю.

Другі эпілог нагадвае рэквіем, прывечаны памяці «ахвяраў незлічоных, рукой гвалтоўнай кінутых на дол» (А. Куляшоў). Ворагамі народа былі абвешчаны ўсе стваральнікі БНР, БРВ і БССР. Пераважная большасць іх загінула ў гады рэпрэсій. Такі ж лёс напаткаў і іншых персанажаў трылогіі — тых людзей, якія ўвогуле не займаліся палітычнай дзейнасцю.

Аўтарская вобразная думка ў фінале трылогіі прасякнута ўсведамленнем неабходнасці прадоўжыць мастацкі і філасофскі пошук ісціны — шлях да вышэйшай справядлівасці. Проза У. Караткевіча забяспечыла чытачу магчымасць узняцца на вышыню духоўнага паяднання з героямі 1863 г. Трылогія Г. Далідовіча адкрывае шлях да спасціжэння трагедыі герояў 1918 г., якія вырвалі Бацькаўшчыну з брудных рук *набрыднікаў* і не дазволілі ператварыць старонку родную ў цэнтральнаеўрапейскую сатрапію.

Мастацкі змест заключнай часткі трылогіі не вычэрпваецца настраёвасцю. Праблематычнае адзінства цыклаў малой і вялікай жанравай формы адлюстроўвае характар той звышзадачы, ад якой Г. Далідовіч ніколі не адыходзіць у працэсе творчасці, — паказу канцэнтрацыі гісторыятворчай энергіі нацыі. Письменнік нястомна трымае ў полі зроку дзеяздольную сілу народа, працэс тварэння меншага і большага соцыуму — ад узнікнення сям'і да крышталізацыі нацыянальна-дзяржаўнага аблічча народа. Перавага пры гэтым аддаецца паказу дацэнтрабежнай дынамікі. Здольнасць тварэння (у любым асяроддзі) чалавечай сітуацыі трактуецца як важнейшы крытэрыў *годнасці* грамады і асобы. Гэтым самым здымаецца дыхатамія грамадскага і асабістага інтэрэсу. Г. Далідовіч паказвае інтымныя адносіны ў іх першапачат-

ковай чысціні і першасным, экзистэнцыяльным значэнні — як покліч таямнічай сілы тварэння з глыбіняў космасу, цела і духу, як заклік да працягу жыцця і ўдасканалення чалавечага роду.

Істотным кампанентам рэалістычнай эстэтыкі Г. Далідовіча з'яўляецца праўда пра пагрозу культурнай дэградацыі ў тупіковай сітуацыі сялянства — сацыяльнага рэзерву культуратворчай энергіі нацыі. Ясь Нямкевіч («Гаспадар-камень»), празваны вяскоўцамі Мудрым, раптам рэзка памяняў арыентацыі і ацэнкі на процілеглыя, калі з'явілася магчымасць далучыць да свайго кліна ажно сем дзесяцін пасагу, які Гарбацэвіч павінен даць за Анэлькай, калі хто-небудзь возьме яе замуж. Так што з Шубіна гаспадар Нямкевіч прывёз не толькі два вазы сена, але і цвёрдыя намеры навязаць сыну сваю бацькаву волю: пакінуць Зоську і паватацца да Гарбацэвічавай дачкі. Тут мудрасць філасофскага разважання пакінула старога Нямкевіча, яе перамаглі разлік і тупая воля. І толькі пасля Імперыялістычнай і Грамадзянскай войнаў Ясь Нямкевіч убачыў першыя вынікі свайго рашэння — скалечаныя лёсы Янкі і Мішуковай Зосі. Ды і Анэлька адчува-ла сябе беспрытульнай у хаце Нямкевічаў. Зосьчыны бацькі, як і яна сама, таксама не мелі ўцехі ад сваяцтва са знелюдзелым Гарбацэвічам. А сама Зося, гадуючы сваіх і Янкавых дзяцей, жыла ў Гарбацэвічаў з пачуццём агіды да Віці — нібыта мужа, які ўсё больш і больш становіцца падобным да тыпу Смердзякова, створанага Ф. Дастаеўскім. Вернасць Янкі і Зосі пачуццям свайго юнацтва ў сталыя гады трансфармавалася ў «загуменнае» каханне. Ясь Нямкевіч перад смерцю папрасіў у Янкі даравання за тое, што не даў дазволу на сватанне да Зосі. Без сватання, без згоды бацькоў вяселлі ў вёсцы не спраўляліся. Другога, жахлівага выніку выбару нявесткі з пасагам стары ўжо не ўбачыў: ён памёр да таго, як пасля «ўз'яднання» гаспадарка Яна Нямкевіча была прызнана кулацкай, а яго самога разам з жонкай і дзецьмі вывезлі. Калі і дзе яны згінулі — пра гэта ніхто з вяскоўцаў нічога не ведае.

Г. Далідовіч у працэсе станаўлення супольнасці вылучае не толькі рэальныя поспехі, але і рэальныя страты на шляху беларускай нацыі да суверэннай дзяржавы. Царскі рэжым у Беларусі меў значныя дасягненні ў разбурэнні нацыянальнай асветы, культурнай памяці і ў выніку — нацыянальнай самасвядомасці. Г. Далідовіч паказвае не толькі самаахвярных змагароў-інтэлігентаў, але і нацыянальных рэнегатаў сярод «народнай» паходжанні інтэлігенцыі. Лідскі і Муха, напрыклад, не толькі ахайваюць свой народ, але і забяспечваюць за грошы інфармацыяй масонскае падполле і паліцыю. Беларусь у найноўшым часе

апынулася перад пагрозай застацца краінай, у якой значная частка інтэлігенцыі страціла нацыянальнае аблічча і патрыятычную арыентацыю. Гістарычная проза Г. Далідовіча — гэта кліч, звернуты перш за ўсё да інтэлігенцыі з надзеяй на яе абуджэнне. Раман «Свой дом» заканчваецца словам Я. Купалы да З. Жылуновіча і Я. Дылы, а заадно — і да сучаснай інтэлігенцыі: «Я, дарогія Зміцер і Язэп, не палітыкаваў, як вы, — быццам цяпер каючыся за тое, што раней лічыў вартасцю, — прамовіў ён. — Але сёння вельмі рады, што ўсё ж былі, ёсць у нас слаўныя сыны, што не цураліся гэтага, смела кінуліся ў вір, што завешча палітыкай, змагаліся, траплялі ў турмы, трацілі змолладу здароўе, цярпелі, гартаваліся і вось нарэшце дабіліся прызнання, пасаду для свайго прыгнечанага і прыніжанага народа»³⁸.

Словы Я. Купалы ў канцы трылогіі адчыняюць браму да скарбаў беларускага гераічнага духу. Даючы слова волатам, якія вырвалі Бацькаўшчыну з кіпцюроў Цмока, Г. Далідовіч прапаўне сучаснікам шлях духоўнага супрацоўніцтва і новага пазнання і разумення лёсавызначальнай ролі гераічнага змагання блізкіх і далёкіх продкаў за незалежнасць краіны. Сыны суверэннай Беларусі ўжо не будуць масціць сваімі касцямі дарогу, па якой трыумфатарская каляска набрыдзі прагне дамчаць да сусветнай тыраніі ад мора да мора, ад акіяна да акіяна. Суверэнная Беларусь — гэта самы пераканаўчы доказ жыццёвасці беларускай народнай думкі, народнай філасофіі існавання. Важнейшы прыцып народнасці культуры — патрабаванне да суб'екта асэнсаванага валодання сумарным вопытам гісторыі, умелай перакоўкі радасці здабыткаў і горычы страт у дабрадзейную волю і прасветлены розум супольнага суб'екта, нацыі ў цэлым. Менавіта такая праграма пераадолення ўлады цемры выказана ў «казках жыцця», стваральнікамі якіх былі Рэдкі, Стары Дзед Савіцкі, Я. Купала, Я. Колас, З. Бядуля, М. Гарэцкі, К. Чорны, В. Быкаў.

Сціплая, прасякнутая духам урачыстасці і сардэчнасці ў фінале трылогіі бяседа ў доме Я. Купалы з удзелам З. Жылуновіча, Я. Дылы і цёткі Уладзі непрыкметна пераключаецца ў плоскасць філасофска-эстэтычнага спасціжэння сацыяльнага дзеяння змагароў за незалежную Беларусь. Прызмай, праз якую выразна бачыцца гераічная аснова кансалідуючай дзейнасці, з'яўляецца казка пра Удовінага Сына. Канцэптэуальныя ёмкасці гэтага шэдэўра народнай мудрасці даюць падставы для таго, каб кваліфікаваць чарадзейную казку як разнавіднасць фальклорна-філасофскага мікрарамана. Ідэйны сэнс твора — у закліку да кансалідацыі базавых, ніжэйшых слаёў нацыі з уладай і гандлёвай (купецкай)

³⁸ Далідовіч Г. Свой дом: раман. С. 342.

стратамі ў змаганні за вяртанне ўкрадзенага залётнай набрыддзю агульнага сакральнага скарбу — сонца, зорак і месяца. Галоўнай сілай у змаганні з'яўляецца мэтанакіраваная воля агулу, увасобленая ў канцэптуальным вобразе Удовінага Сына, дабрыня і шчырасць якога прываблівае да сябе ўсё жывое на зямлі. Перад супольнай дабрадзейнай воляй усе захады, змовы і хітрыкі «аднабокай» тыраніі — бабы Карготы і цара Пастаянца — асуджаны на поўны крах.

Г. Далідовіч падкрэслівае, што апалагеты «тэорыі» дзвюх ісцін — Лідскі і Муха — невыпадкова ахайвалі народную мудрасць, «мужыцкую» творчасць Я. Купалы і Я. Коласа і тую ж чарадзеіную казку, у якой імпліцытна асуджаецца рэнегацтва і грамадзянская пасіўнасць.

Сюжэтыка і пластыка ў карціне сустрэчы Я. Купалы, З. Жылуновіча і Я. Дылы з удзелама Уладзіслава Луцэвіч у фінале «Свайго дому» вырастае да маштабаў скульптурна адлітага сімвала, у якім сканцэнтраваны момант ісціны — энергія і сіла духу змагароў за вольную Беларусь у XX ст.

Над трылогіяй «Свой дом» Г. Далідовіч працаваў з адчуваннем выкліку жывучых імперскіх амбіцый і поклічу вышэйшай справядлівасці да дзеяння. Па меры заглыблення ў сэнс праблемы ўмацоўвалася перакананне, што, акрамя праўды фактаў, патрэбна яшчэ глыбокае сістэмнае, канцэптуальнае разуменне сваёй гісторыі. Канцэптуалізацыя і рэалістычная сімволіка ў фінале трылогіі засведчылі паварот аўтара на шлях сутнаснага, філасофскага самапазнання, праграму якога на працягу дзесяцігоддзяў фарміравала беларуская філасофская лірыка. У. Жылка ў 1921 г. змест і актуальныя задачы нацыянальнага мысладзеяння абазначыў сэнсаваёмкім канцэптам *палімпсэст*:

Краіна родная! Так сталася й з табой.
Багацце й характэр твае прыроды
І прашласць слаўную змяшаў чужак з гразёй
І словы вывеў гідкія для зводу.

Але працоўны дух, разбіўшы мур турмы,
Здалеў вяковы бруд паганы змесці.
І з дзіўнай любасцю чытаем тое мы,
Што захавалася на палімпсэсце.³⁹

У рамане «Заходнікі» Г. Далідовіч у якасці першаснай ставіць задачу ачышчэння беларускага палімпсэсту ад паганага бруду з былога і новага часу. З першага да апошняга радка ў рамане арудуе агідная рука набрыдніка Кураглядава, пастаўленага ўла-

³⁹ Жылка У. Пожні. Мінск, 1986. С. 29.

дай у Янкавінах на пасадку старшыні, спачатку сельсавета, потым — калгаса. Кураглядаў — адзін з тых «васточнікаў», якіх прысылалі на ўмацаванне савецкай улады ў Заходнюю, «не внушающую доверия», Беларусь.

Спачатку Апанас з Ветрава ўмацоўваў савецкую ўладу на пасадзе дырэктара мясакамбіната. Потым яго за непамерную памаўзлівасць перакінулі ў пушчу. Тут ён таксама заставаўся верным сваёй натуры, якая даўно адышла ад натуральных нормаў чалавечага агулу. «На тваю Марысю пазырквае Кураглядаў»⁴⁰, — паведаміў па дарозе дадому пасля доўгіх ваганняў пажылы гаспадар Францішак Грыгарцэвіч свайму пляменніку Сцяпану. Сцяпан, усімі паважаны ў вёсцы каваль, заўсёды спакойны і ўважлівы да людзей, пра гэта ведаў, яму ўжо скардзілася Марыся. Той Курашчуп (за вочы) спачатку «загаворваў гулліва ды непрыстойна, а цяпер пачаў нахабна заступаць дарогу, хапаць за рукі і абышто шаптаць на вуха»⁴¹. У Сцяпана не было сумненняў наконт жаночай вернасці Марысі, але калі пад вечар не ўбачыў яе дома, то адчуў, што «ў сэрца нібы кальнула стрэмка»⁴².

У «Заходніках» калізія пачынаецца з замаху прыхадня на чысціню дома і інтымных адносін і выходзіць на шырокія гарызонты сацыяльна-гістарычнага быцця. Апанас Кураглядаў, намагаючыся выдаць сябе за вялікага кіраўніка, часта заглядае ў лес да Францішка і Сцяпана, якія рыхтуюць бяргенні на будаўніцтва ў Янкавінах сваёй пачатковай школы. Старшыня нібыта імкнецца перавыхаваць гаспадароў-уласнікаў на савецкі лад. Ведаў ён не мае ніякіх, але ідэалагічнай рыторыкай ён авалодаў яшчэ ў сваім Ветраве. Заходнікі ж ніяк не хочуць змірыцца з тым, што ўлады бяздумна знішчаюць лясы. Да калектывізацыі гаспадары таксама не выказваюць ніякай прыхільнасці. А гэта якраз і трэба Кураглядаву: некалькі заўваг дастаткова для таго, каб напісаць на чалавека данос і паслаць куды трэба. Увогуле партыйна-савецкае асветніцтва Кураглядава было бесперапыннай абразай абодвух Грыгарцэвічаў за іх несавецкасць, за гаспадарлівую ашчаджальнасць і адсутнасць казённай радасці і паказнога энтузіязму. Манера зносін з людзьмі ў старшыні была ўстойлівая: «ці крычаць ці яхіднічаць». А ў лесе можна было лёгка знайсці формы дадатковага афекту. Кураглядаў падыходзіў да мужчын, якія апрацоўвалі бярвяно, і ставіў нагу на дрэва, «любуючыся бліскучым хромавым ботам і сінім, з чырвоным кантам галіфэ»⁴³. Ззаду ў гэты

⁴⁰ Далідовіч Г. Заходнікі: раман. Аповесць. Апавяданні. Мінск, 1998. С. 13.

⁴¹ Там жа.

⁴² Там жа. С. 15.

⁴³ Там жа. С. 22.

час натапырваўся кабур. Акрамя пісталета, Кураглядаў заўсёды браў з сабой аўчара — «рослага, нямецкай пароды» ахоўніка. Ёсць у старшыні і яшчэ адзін памочнік — малады алкаголік Мішка, але ён вельмі мізэрны на выгляд, прыдатны хіба што на роль падбрэ-хіча ці даносчыка. Праўда, Кураглядаў вельмі спрытна выкарыстаў Мішку яшчэ і ў пікантнай сітуацыі, калі ў крытычны момант яму трэба было тэрмінова збавіцца ад сваёй сакратаркі. Партрэтная характарыстыка Кураглядава дакладна адлюстроўвае сутнасць чалавека сістэмы і сутнасць самой рэпрэсіўнай сістэмы. Дамінуе ў гэтай партрэтнай карціне пастаўленая на ляжачае дрэва нага ў «бліскучым хромавым боце і сінім, з чырвоным кантам галіфэ».

Раман «Заходнікі» адлюстроўвае вынікі будаўніцтва таго са-цыялізму, асновы якога, не абцяжарваючы сябе развагаю, закладвалі ў Беларусі Фрунзе, Мяснікоў, Алібегаў, Ландар, Кнорын. Атрымалася структура, выкананая паводле прынцыпу васалітэтанна-аднаднай цэнтралізацыі ад мікрасатрапіі — сельсавета (пазней — калгаса) да глабальнай імперыі — камуны на чале з генеральным царом цароў. Агульначалавечыя першасныя каштоўнасці сямейна-родавай абшчыны, вёскі, нацыі выпадаюць з кола дзяржаўна-га зацікаўлення. Рассямейванне і рассяляньванне перарастала ў інтэнсіўны працэс расчалавечвання. Новае пакаленне «набрыд-нікаў» здрабнела да ўзроўню курашчупаў. Рэквізаваць у сялянкі апошні мех бульбы, сабраны на продаж кілаграм масла, вырваць грошы на чарговую «дзяржаўную пазыку» — такі маштаб дзяржаўных клопатаў у ніжэйшых структурах раёна. Вышэйшае над імі звяно — гэта «Першы» са сваім апаратам райкома партыі. Яго прозвішча — Уладароў, ён зямляк Кураглядава. Затым ідуць пракурор Ламідзе, рэдактар Фрайзман, начальнік міліцыі Сасункоў, малады начальнік аддзела дзяржбяспекі Мірзоеў. Іх місія — караць і паловаць. Мірзоеў ведае, што крамы начамі за межамі свайго сельсавета рабуюць людзі Курлова і Кураглядава, але гэты разбой спісваецца на рахунак лясных бандытаў. Складваюцца спрыяльныя ўмовы для пашырэння рэпрэсій супраць незалежных гаспадароў ці проста тых, што не прыйшліся па густу начальнікам. Некаторыя з жыхароў, пераважна каталіцкага веравызнання, карыстаюцца магчымасцю назаўсёды з'ехаць да сваякоў у Польшчу. Іншыя туляюцца ў лесе.

Кураглядаў аператыўна выкарыстаў сітуацыю, каб пазбавіцца ад дзядзькі і пляменніка Грыгарцэвічаў, зламаць урэшце супраціўленне і волю вабнай Марысі, і заадно зарабіць палітычны капітал, падчысціць сваё маральнае аблічча. Правакуючы на дыскусію Францішка і Сцяпана, ён выкарыстаў іх некаторыя заўвагі, каб абвінаваціць у антысавецкай агітацыі.

Уначы, калі Грыгарцэвічаў з іншымі зэкамі гналі на расстрэл, Сцяпану ўдалося ўцячы. Пасля доўгіх блуканняў ён адважыўся сустрэцца са сваімі крэўнымі. Стала зразумелым, што ў яго сына наперадзе лёс безбацькавіча, лёс Удовінага Сына. Такая ж доля і ў дачкі, якая яшчэ павінна нарадзіцца. У Сцяпана, на яго думку, засталася толькі адзіная магчымасць уратаваць сям'ю — вярнуцца ў турму. На гэтай дарозе ў лесе ён сустрэўся з Кураглядавым. Той, маючы пры сабе зброю, не ўпусціў магчымасці пацешыць сябе здэкамі з ненавіснага каваля. Смяртэльна параненаму Сцяпану ён нагой ў бліскучым хромавым боце наступіў на грудзі:

«Кураглядаў яшчэ раз ціскануў яму на грудзіну:

— Бачыш, душу цябе — і хоць бы што! І думаеш дакараць сябе буду, калі ты аддасі свайму Богу душу? Не! Не буду! Я нават з задавальненнем зводжу цябе з гэтага свету. Ты адразу мне тут не спадабаўся, стаў на маім шляху: Бач, высокі, прыгожы, дужы, спрытны! Чалавек! Гаспадар! Асоба! Вясковы любімец»⁴⁴.

Вобраз Кураглядава ў раманах вырастае да маштабаў рэалістычнага сімвала паразітычнай наменклатуры ў краіне, якая не мае магчымасці самастойна вырашаць праблемы свайго гістарычнага лёсу. Г. Далідовіч стварыў вобраз нікчэмнага чалавека, які стаў носьбітам вялікага зла. Тым самым аўтар дапоўніў галерэю такіх канцэптуальных персанажаў, як Голы звер, Гарлахвацкі, Вялікі злодзей.

Гідкая рука Кругаглядава сёння па-зладзейску цягнецца да свядомасці новага пакалення: ён дамагаецца права на выданне ўспамінаў пра ўласныя подзвігі ў гады вайны і пасляваеннага будаўніцтва.

Як сімвалы нацыянальнай трагедыі ўспрымаюцца ў фінале «Заходнікаў» вобразы ахвяр злачыннага рэжыму — сейбіта на ніве жыцця Францішка Грыгарцэвіча і каваля дыхтоўнага быцця ў вясковай грамадзе Сцяпана. Яны былі вырваны з жыцця якраз тады, калі толькі пачалі будаўніцтва сваёй школы з надзеяй на асвету, на вяртанне ў жыццё ідэалу — дзяржавы-гаспадарства, у якім маюць аўтарытэт не ўладары, а людзі светлага розуму і вялікага сэрца.

Сімвалам чысціні і вернасці ўзвышаецца ў фінале рамана вобраз нязломнай Марысі, спачатку маладой, а потым састарэлай удавы з сынам і дачкой. Яны доўгія гады жылі ізгоямі ў грамадзе, з бацькавым кляймоў крымінальнага злачынца аж да часоў запозненай рэабілітацыі невінаватых ахвяр. Удовіным сынам і дочкам не заўсёды шанцуе на сустрэчу з зацікаўленым купцом і разумным царом.

⁴⁴ Далідовіч Г. Заходнікі: рамана. Аповесць. Апавяданні. С. 215.

Падсумоўваючы вынікі сацыяльна-псіхалагічнай дынамікі ў XX ст., Г. Далідовіч у рамане «Заходнікі» стварае сітуацыю, у якой дзейнічаюць канцэптуальныя персанажы. Творча выкарыстоўваючы вопыт канцэнтрацыі сэнсаў на малой плошчы ў мінімалізме Ядвігіна Ш., М. Лынькова, К. Чорнага, Я. Брыля, В. Быкава, Г. Далідовіч у жанры гісторыка-палітычнага рамана вылучае знакавыя фігуры на шляхах гістарычнага лёсу народа. Асобная ўвага пры гэтым надаецца носьбітам архетыпнага светаўспрымання, захавальнікам самакаштоўнай нацыянальнай формы, у якой праяўляецца агульначалавечая сутнасць. Такімі з'яўляюцца вобраз беларускай жанчыны — Маці і вобраз культурнага героя, увасоблены ў мадыфікацыях Гаспадара-сейбіта і Каваля (чалавечай долі). Семантычны рэсурс названых дэміургаў чалавечай сітуацыі назапашваецца з часоў сакральнага тварэння быцця. Паказваючы ў «Заходніках» карціну д'ябальскага палявання на творцаў і носьбітаў людскасці ў канкрэтнай сацыякультурнай сітуацыі, Г. Далідовіч адначасова адкрывае шлях да крыніцы духоўных рэсурсаў нацыі, неабходных грамадскай свядомасці для пераадолення сваёй залежнасці ад мадэрнізаванага янычарства.

У рамане «Кліч роднага звону» праявіўся да часу тварэння беларускай цэнтралізаванай дзяржавы. Культурныя дзеянні другой паловы XII ст. — Кірыл Тураўскі, Еўфрасіння Полацкая, невядомыя аўтары агіяграфічных твораў, невядомы аўтар «Слова пра паход Ігаравы» — скіравалі свае намаганні на пераадоленне пагрозы апынуцца ў цэнтралізаванай дзяржаве-тыраніі тыпу Асірыйскай імперыі. Годнасць асірыйскага «цара цароў» у вачах падданных была прапарцыянальна ступені яго жорсткасці. У пачатку XIII ст. такую ж імперыю зла на еўразійскім прасцягу стваралі татара-мангольскія ханы. Сталіца іх дзяржавы была ў Каракоруме (Карэі), а на Заход татара-мангольская арда разгарнулася аж да Карпат. Славянскія дзяржавы-землі ў ардзе сталі сатрапіямі. Галіцка-валынскі князь Даніла ў мусульманскім свеце лічыўся адным з найбольш відных сатрапаў ва ўладаннях Батыгі (Батыя). Еўропа апынулася перад пагрозай паўтарэння шляху, пройдзенага тыраніямі старажытнага Усходу. Тыранія заканамерна ідзе праз эпохі крызісаў да сацыяльнай катастрофы.

Уладары ў свяшчэнных еўрапейскіх імперыях клапаціліся пра сваю магутнасць і лічылі за лепшае пасылаць рыцарства крывым паходам на здабычу ў Канстанцінопаль ці Іерусалім, чым звязвацца з татара-манголамі. Візантыйская дэспатыя павольна, але няспынна ішла да свайго фіналу, не пакідаючы, аднак, намераў каланізаваць славянскую прастору на поўначы ад Чорнага мора. Праваслаўныя патрыярхі добра паразумеліся з татарскімі

ханами. Тых і другіх цалкам задавальняла візантыйская царкоўная ідэалогія — трансфармаванае ў цэзарапапізм афіцыйнае хрысціянства. На прыбалтыйскай прасторы існаванню балтаў і славян пагражаў Лівонскі ордэн, узгадаваны Папскім Рымам. У XV ст. узрасла пагроза на ўсходніх межах з боку «трэцяга Рыма» — Масковіі, у якой дзяржава будавалася паводле ардынскага ўзору.

Беларускія дзяржавы-землі ў XIII ст. апынуліся ў блакадзе імперскіх сіл, але засталіся непадуладнымі ні татарам, ні Орду. Галіцка-валынскі князь Даніла лічыў незалежную Наваградскую зямлю галоўнай перашкодай на яго шляху да ўласнай імперыі, якую ён ствараў паводле ўзору Кіеўскай імперыі Рурыкавічаў. Знешняя палітыка Данілы была працягам імперскай палітыкі Уладзіміра Манаха, які ў час паходаў на падуладныя Полацку гарады не пакідаў жывымі, па яго ж словах, ні чалядзіна, ні гаспадына.

Узяўшы ў якасці ацэначнага крытэрыя канцэпт *патомны час* (аналаг матыву «пошукі будучыні», фрэйма «трэцяе пакаленне»), Г. Далідовіч тым самым узяў на сябе і пісьменніцкі абавязак намаляваць карціну спраўджаных і страчаных магчымасцей цывілізацыйнага развіцця ўсходняй славяншчыны ў эпоху сталага Сярэднявечча. Дзяржавы-гарады — Полацкая, Ноўгародская і Пскоўская баярска-купецкія рэспублікі — узніклі на грунце свайго звычайнага права і справаваліся вечавай мудрасцю грамады. Гэта быў шлях дэмакратычнага развіцця ў напрамку да парламентарных рэспублік. У Ноўгарадзе і Пскове гэты працэс быў перарваны гвалтоўным далучэннем да Масковіі. У выніку наўгародскія і пскоўскія крывічы страцілі сваю самабытную культуру і сталі правінцыяй у імперыі. Інакш складваўся гісторыка-культурны працэс у Навагародскай зямлі, якая ў варожым атачэнні змагалася за ўтварэнне самастойнай цэнтралізаванай дзяржавы.

Для разумення сутнасці беларускага дзяржаватворчага працэсу важнае значэнне мае адкрыццё сучаснай гістарычнай навукі месцазнаходжання летапіснай Літвы Міндоўга — беларускай тэрыторыі ў Верхнім Панямонні, паміж Слонімам, Наваградкам, Крэвам і Менскам. Балцкія плямёны на гэтай тэрыторыі к XIII ст. асіміляваліся і ўвайшлі ў склад дрыгавіцка-крывіцкага этнасу. Сталіцай Літвы была крэпасць-гарадзішча на паўднёва-ўсходняй ускраіне Налібацкай пушчы — «пазанёманская глушэчная Рута». Улада ў княстве належала Міндоўгу. Будучы адным з нашчадкаў полацкай дынастыі Рагвалодавічаў, ён вымушаны быў доўгі час хавацца ад кіеўскіх князёў у нетрах пушчы. Часам наймаўся на службу баявога князя ў багатых феодалаў. Міндоўг выдатна валодаў тактыкай вядзення бою ў лясных нетрах, сучаснікі назы-

валі яго ваўком. Гэтая мянушка цалкам адпавядала яго хіжай і шрадливай натуры. Самастойна Міндоўг не мог узняцца да ўзроўню Чарадзея. Ён быў ваўкалакам — прадуктам злой волі на пераходным да Протарэнесансу этапе крызісу. Удакладненне гэтых акалічнасцей адкрывае магчымасці адэкватнага ведання і разумення характару дзяржаватворчага працэсу, фальсіфікаванага імперскай ідэалогіяй. Г. Далідовіч у рамане «Кліч роднага звону» паказаў у поўнай згодзе з логікай гістарычных фактаў нацыянальныя вытокі і рэсурсы дзяржаўнай творчасці беларусаў у эпоху сталага Сярэднявечча. Письменнік вывёў з ценю забыцця сапраўдных творцаў сацыяльнай рэальнасці — людзей, якія ў сітуацыі бясконцых крывавых разборак змагаліся за свярджэнне ў соцыуме ідэалаў людскасці і маглі, валодаючы багатымі духоўнымі і інтэлектуальнымі рэсурсамі, скіраваць на добрыя справы няват Міндоўга, які паходы рабіў не дзеля будучыні, а дзеля лупу.

Письменніцкая цікавасць Г. Далідовіча засяроджана больш за ўсё на паказе чалавечага рэсурсу нацыі. Празаік адлюстравваў характэрную для беларускага дзяржаватворчага працэсу асаблівасць станаўлення сацыяльнай ментальнасці — сінтэз духоўных і штоўнасцей сялянскай, рыцарскай і царкоўнай субкультур. Сялянства ўзбагаціла нацыю сілай віталізму ў яго непарыўнай сувязі з энергіяй духу і скіравала асобу на тварэнне ў соцыуме «наспалітага добрага». Беларускае рыцарства сваю годнасць перавердзіла не паркетным этыкетам, а ўменнем перамагаць імперскае зло і ўмацоўваць дзяржаву высокім узроўнем прававой культуры. Патрыятычна арыентаваныя царкоўныя дзеячы фарміравалі сілу духу, здольнага супрацьстаяць тыраніі і цэзарапапізму.

У рамане «Кліч роднага звону» гэтыя тэндэнцыі ўвасоблены ў дзейнасці наваградскага князя Ізяслава, ваяводы Усяслава і незацверджанага холмскім мітрапалітам біскупа Кірыла. Сярод дзеячаў новай змены нестандартным мысленнем і кіпучай актыўнасцю вылучаецца выхаваны ваяводам Усяславам сын Міндоўга Войшалк (Войшалъ), які дзеля інтарэсаў свабоднай Бацькаўшчыны мог быць манахам, князем ці дыпламатам. У Наваградскай зямлі асвечаныя людзі разважалі не толькі над Бібліяй, але і над «Александрыйяй», над візантыйскім зборнікам «Мяліса» («Пчала»), філасофскімі працамі Платона і Арыстоцеля. Клопаты Кірыла Тураўскага пра ачышчэнне і ўзвышэнне душы ў малітве пераклікаюцца з містыкай Рыгора Ніскага, які парадокс «ветлага змроку» тлумачыў як духоўнае ўзвышэнне, прасвятленне і спасціжэнне чалавекам боскай энергіі.

Князь Ізяслаў, перадаючы Усяславу эстафету змагання за свабодную Наваградскую зямлю, адзначыў, што некалі ў маладосці

ён «захапляўся, трызніў Александрыяй». З гадамі прыйшло іншае бачанне ўладарнага ўзвышэння над светам: «Ці вось славуты Уладзімір Манамах — любімы герой князя Данілы і яго дворскага Андрэя. Прагнуў сам узвысіцца і Кіеў узвысіць над многімі землямі. Колькі дзеля гэтага праліў крыві — скажам, у тых жа блізкім нам Менску, Полацкай зямлі, нават не грэбаваў наводзіць на Полацак полаўцаў — куманаў... Ну й што? Толькі памёр — сабраная мячом яго Русь распалася. Кіеў захіснуў, а цяпер дык зусім у руінах ад Батыевай навалы...»⁴⁵ У перадсмяротных маналогам князя Ізяслава, альтэрнатыўных па сваёй накіраванасці «Павучанню чадам» У. Манамаха, адлюстраваны вынікі ўвасаблення ў жыццё сацыяльнай ідэі беларускага ісіхазму, выкладзенага ў «Словах» і прыпавесцях слупніка Кірыла Тураўскага і рыцарскім ліра-эпасе аўтара «Слова пра паход Ігараў». Вышыні чалавечага духу названыя аўтары вымяраюць клопатам пра ўдасканаленае агульнажыццё людзей у патомным часе.

Г. Далідовіч у рамане «Кліч роднага звону» па-мастацку ўзнавіў унікальную з'яву сацыяльнага вопыту ў сярэднявковай Еўропе — яднанне ў Наваградска-Літоўскую дзяржаву славянскіх і балцкіх плямёнаў «вераю, дружбай і сілай», а не «мячом і няволяй»⁴⁶. Стваральнікі беларускай цэнтралізаванай дзяржавы, якая пазней атрымала скарачаную назву Літва, ведалі, што плён змагання застанеца патомкам. Самі ж змагары з чужой і сваёй набрыдзю «застануцца безымяннымі, за стагоддзі лягуць жменямі пяску ў тоўсты слой зямлі, які вучоныя назавуць «культурным», і па іх костках, гузіках альбо іхняй зброі будуць спрабаваць зразумець тую эпоху»⁴⁷.

У творчасці Г. Далідовіча плённа развіваецца канцэптуалісцкі напрамак беларускай прозы, заснавальнікамі якога былі выдатныя пісьменнікі ў пачатку ХХ ст. Яго вобразная сістэма адлюстроўвае ў рэальных фактах беларускай гісторыі вялікія сэнсы агульначалавечага быцця, логіку пераадолення старых і мадэрнізаваных формаў рабства на шляху да агульначалавечага яднання свабодай, «вераю, дружбай і сілай». Прасякнутыя пафасам гуманізму творы Г. Далідовіча маюць свайго чытача не толькі ў Беларусі, але і за межамі краіны, пра што сведчаць пераклады на армянскую, балгарскую, казахскую, польскую, рускую, славацкую, украінскую мовы.

⁴⁵ Далідовіч Г. Кліч роднага звона: раман-хроніка. Мінск, 1995. С. 80—81.

⁴⁶ Там жа. С. 81.

⁴⁷ Там жа. С. 364.